

Lunds universitet
Kandidatuppsats i idé- och lärdomshistoria
ILHK02
Handledare: David Dunér
HT 2018

Att skriva om folkets tankeliv

en historiografisk studie om Ronny Ambjörnsson och folkets
idéhistoria

Jacob Lindblad

Abstract:

Title: To write about the people's thought life – an historiographical study of Ronny Ambjörnsson and the people's history of ideas

Author: Jacob Lindblad

Autum 2018 Lund University

This paper gives insight into the historical research of the academic Ronny Ambjörnsson and his work in the Swedish field of history of ideas. Applying an agent perspective it shows how Ambjörnsson constructed and aimed to show how an history of ideas that involves the broader communities of history, workers and farmers that constitutes "the people", could be done. The paper shows that Ambjörnsson based his work, not on earlier research in the Swedish academic field of history of ideas, but incorporated the insights of mainly international historians. Writing an history of ideas that involves broader communities is a hard task because the sources an academic in the field mainly works with have been written in a scholarly environment. But what Ambjörnsson found was an exceptional source material: from the social movements that came into existence in Sweden towards the end of the 19th century. The result can be found in *Den skötsamme arbetaren, idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880-1930* (1988) where Ambjörnsson reconstructed the ideals, or a form of ideal type, "the conscientious worker", that could be found amongst workers of the Swedish town of Holmsund.

Keywords: people's history, the conscientious worker, history of ideas, historiography

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	1
1.1. Syfte och frågeställning.....	2
1.2. Forskningsöversikt.....	3
1.3. Teori och Metod.....	4
1.4. Material.....	5
1.5. Avgränsning.....	6
2. Bakgrund.....	7
2.1. Den svenska idé- och lärdomshistorien.....	7
2.2. Det svenska historieämnet och dess expansion.....	10
2.3. Den akademiska expansionen.....	11
2.4. Historia och samhällsvetenskaperna.....	12
2.5. Historiematerialismen och vänstervågen.....	13
2.6. Ronny Ambjörnsson.....	14
3. Installationsföreläsningen.....	16
3.1. Mentaliteter.....	16
3.2. Folkets idéhistoria.....	17
3.3. Annales-skolan.....	21
3.4. Carlo Ginzburg.....	24
4. Den skötsamme arbetaren.....	25
4.1. Introduktion.....	25
4.2. Den skötsamme arbetarens framväxt.....	27
4.3. Källor.....	32
4.4. Folkrörelsens historieskrivning i Sverige.....	33
4.5. E.P. Thompson och arbetarkultur.....	34
4.6. Norrlands Bildningshistoria.....	36
5. Diskussion.....	38
6. Avslutning.....	41

1. Inledning

Idéhistoria som ett akademiskt fält i Sverige var sedan sitt grundande i Uppsala 1932 länge ett relativt smalt ämne, inte enbart på grund av det faktum att det skulle dröja till 1960-talet innan ämnet fick en professur utanför Uppsala, utan även att det man bedrivit inom ämnet riktat sig mot en specifik typ av historia. Det var den syn idéhistorikern Ronny Ambjörnsson (i det följande Ambjörnsson) företrädde när han 1981 blev professor vid Umeå universitet. Ambjörnsson såg att den idéhistoriska forskningen huvudsakligen riktade in sig mot "de stora männen" i historien; den delen av historien som framställs om de framförallt lärda miljöerna. I Uppsala, Lund och Göteborg kallades och kallas ämnet officiellt idé- och lärdomshistoria, vilket anspelar på denna tradition. Grundaren, den första professorn i ämnet i Sverige, Johan Nordström gjorde anspråk på att det var just denna typ av historia den svenska idéhistorikern skulle sysselsätta sig med. Vad man kan kalla den "nordströmska skolan" dominerade länge och gör det kanske i viss mån än idag. Men Ambjörnsson siktade in sig på att skriva en annorlunda typ av idéhistoria. I Ambjörnssons installationsföreläsning, som finns publicerad i *Lychnos* 1983, "Om möjligheten av en folkets idéhistoria", framkommer det Ronny Ambjörnsson ville sträva efter med sin professur i idéhistoria på Umeå universitet.

Folket, som titeln på föreläsningen antyder att det handlar om, är inte de som befunnit sig i de lärda miljöer de svenska idéhistorikerna huvudsakligen skildrat. Men vad är folket? Hur skriver man denna typ av idéhistoria? För det är viktigt att förstå att folkets idéer, mentaliteter och attityder inte framkommer särskilt ofta i de historiska källorna och det är dessa Ambjörnsson ville skriva idéhistoria om. Med folket menade Ambjörnsson arbetarna och bönderna och det är inte dessa grupper som skrivit böckerna och anlagt de vetenskapliga teorierna genom historien. Men Ambjörnsson såg ändå att detta projekt var genomförbart och riktade in sig på den del av den svenska historien som idéhistoriker vid tidpunkten knappt behandlat: den om folkrörelserna som breder ut sig mot slutet av 1800-talet och in på 1900-talet. Där medlemmarna i rörelserna huvudsakligen utgjordes av folket; arbetarklassen.

I arkivmaterialet som rörelserna lämnade efter sig gav de uttryck för livsåskådningar och idéer om världen. Det är en process, en utveckling mot ett ideal som Ambjörnsson framför allt ville finna och spåra. Men om svenska idéhistoriker inte sysslade särskilt mycket med folkrörelserna före Ambjörnsson hade deras historia ändå börjats skrivas vid början av 80-talet, i detta fall av historikerna. Den "nya" socialhistorien växte fram i Sverige under mitten av 60-talet och in på 70-talet och riktade in sig på den "vanliga människan". Stora historiska forskningsprojekt drogs igång, bland annat om folkrörelsen, och vill man förstå Ambjörnsson är det också viktigt att förstå på det

sätt annan historisk forskning i viss mån sysslat med ett liknande ämne, och hur detta spelade in i Ambjörnssons forskning. Vill man förstå Ambjörnsson och ”folkets idéhistoria” krävs det att man rör sig utanför ämnet idéhistoria i Sverige. Det är mot internationella historiker Ambjörnsson framförallt vände sig till när det kom till att finna stöd i sitt angreppssätt, inte minst den italienska historikern Carlo Ginzburg och de franska *Annales*-historikerna.

Resultatet av det Ambjörnsson strävade efter i installationsföreläsningen kan man finna i *Den skötsamme arbetaren, idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880-1930* (1988). Hur framkommer då folkets historia där? Ambjörnsson finner en strävan efter ett ideal om en skötsam arbetare i västerbottniska Holmsund där undersökningen var förlagd. Ronny Ambjörnsson och dennes ”folkets idéhistoria” är ett exempel som ofta lyfts fram när man vill peka på vilket sätt man arbetat med olika ämnen och inriktningar inom den svenska idéhistoriska forskningen. Det finns ett värde att fördjupa sig i det Ambjörnsson strävade efter och på det sätt ett ”folkets idéhistoria” framställdes inom en svensk idéhistorisk tradition; då med Ambjörnssons modifikation. Vad man kan kalla resultatet, *Den Skötsamme arbetaren*, fortsätter än idag locka läsare och fyra upplagor, den senaste från 2017, tyder på detta.¹ Representation i historien, vilka som ges och har givits utrymme i historieböckerna är fortfarande en viktig fråga för många. Det är därför intressant att se på hur man velat arbeta med detta inom den svenska idéhistorien. Ronny Ambjörnsson och dennes ”folkets idéhistoria” blir här ett tydligt, och tidigt, exempel på detta.

1.1. Syfte och frågeställning

Mitt syfte med denna uppsats är att visa det sätt man inom svensk idéhistoria arbetat med olika förhållningssätt till vad som kan utgöra det akademiska ämnet idéhistoria i Sverige genom Ronny Ambjörnssons *Den skötsamme arbetaren* och dennes professur vid Umeå universitet, vars inriktning finns återgiven i installationsföreläsningen ”Om möjligheten till en folkets idéhistoria”. Min uppsats är ett bidrag till den svenska idéhistoriens historiografi. Mina frågeställningar blir därmed följande:

- På vilket sätt var det Ronny Ambjörnsson förmedlade i sin installationsföreläsning ett försök till ett nyskapande inom svensk idéhistoria?
- I vilket historiskt forskningssammanhang framställer Ambjörnsson ”folkets idéhistoria” och i vad man kan kalla resultatet: *Den skötsamme arbetaren*?

---

¹ Ronny Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren: idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880-1930*, fjärde upplagan (Stockholm 2017)

- På vilket sätt framkommer "folkets idéhistoria" i *Den skötsamme arbetaren*?

1.2. Forskningsöversikt

Forskning kring just svensk idéhistoria som ämne, dess utveckling och teoretiska perspektiv, är det knappt om, speciellt om man vill få översikt om svensk idéhistoria under 1980-talet. Med detta menar jag forskning som ur ett historiografiskt perspektiv kontextualiserar och behandlar texter och litteratur som framställts inom ämnet i Sverige. Någon direkt forskning som ingående undersöker Ronny Ambjörnsson och dennes idé om ett folkets idéhistoria finns ej. Däremot har Stefan Nyzell skrivit om hur boken *Den Skötsamme Arbetaren* ingick i en diskussion om arbetarkultur framförallt i början på 1990-talet i en artikel i tidskriften *Scandia*: "Arbetarkultur i brytningstid. Reflektioner kring kulturhistorien, den nya kulturhistorien och historien bortom den nya kulturhistorien i den svenska arbetarhistoriska forskningen" (2007). En sammanställning av diverse texter vilka behandlar svensk idéhistoria som man skulle kunna hävda är standardverket, är: *Idéhistoria i Tiden: Perspektiv på ämnets identitet under sjuttiofem år* (2008). *Idéhistoria i tiden* är upplagd som en antologi med artiklar, texter osv. skrivna av främst svenska idéhistoriker om ämnet, även om syftet med de olika texterna också varierar brett. Ronny Ambjörnssons installationsföreläsning är även publicerad i detta verk.

Ett antal texter behandlar grundaren John Nordström och dennes vision, bland annat i *Lychnos* 1983, men utanför detta är det skralare med detaljerade översikter över specifika svenska idéhistoriker. Ett undantag är de "In Memoriam" artiklar som finns publicerade i *Lychnos*, exempelvis: "In memoriam: Minnesruna över professor Nils Runeby" (2010) av idéhistorikern Crister Skoglund och "In memoriam: Bo Sundin" (2014) av Ronny Ambjörnsson, även om de är kortfattade. Svante Nordin's *Varför Idéhistoria? En ämnesintroduktion för nya studenter* (2011) är också värt att nämna här, då den diskuterar ämnets natur och även återger en kortare överblick över ämnets historia i Sverige. Ronny Ambjörnsson och folkets "idéhistoria" nämns i denna bok men det utgörs av inte mycket mer än ett stycke.² Ingemar Nilsson har också sammanställt och organiserat alla doktorsavhandlingar som lagts fram i ämnet mellan 1942–2013 i "Idé- och lärdomshistoria i Sverige och dess doktorsavhandlingar" i *Lychnos* 2014.

Med detta sagt existerar inte svensk idéhistoria i ett vakuum, utan likt andra ämnen inom humaniora hämtar inspiration ifrån andra fält, även från vad man kan kalla den allmänna historieforskningen, och i förlängningen ur ett internationellt perspektiv. Speciellt om tittar på Ambjörnssons forskning. En översikt över alla historiografiska texter skrivna om den svenska

---

² Svante Nordin, *Varför idéhistoria?: en ämnesintroduktion för nya studenter* (Lund 2011) s. 33

historieforskningen, om man inte tar med en strävan efter en överblick, skulle bli alldeles för ingående att göra här och det blir därmed motiverat att göra ett urval. Texter kring äldre svenska historiker är exempelvis omfattande, inte minst om de svenska Lundahistorikerna Curt och Lauritz Weibull. ”Ära, minne och vetenskapsteori” i tidskriften *Scandia* 1973 och *Lauritz Weibull och forskarsamhället* (1975) är exempel på texter skrivna av Birgitta Odén om dessa bröder.

Historieskrivningen i Sverige (2012) ger en överblick över den svenska historieskrivningen från medeltiden till moderna tider. Annan litteratur av liknande art omfattar *Forskarutbildningens förändringar 1890–1975: Historia, statskunskap, kulturgeografi, ekonomisk historia* (1991) av Birgitta Odén. Ytterligare forskning som karaktäriserar historieämnets utveckling, där även den svenska aspekten diskuteras ingående är framförallt *Den historiografiska revolutionen 1960–1990* (2017) av Rolf Torstendahl. Torstendahl har även tillfört annan forskning inom just svensk historiografi, bland annat avhandlingen *Källkritik och vetenskapssyn i svensk historisk forskning 1820–1920* (1964).

1.3. Teori och Metod

Min uppsats är framförallt historiografisk vilket innebär forskning om historia som ämne och i detta fall svensk idéhistoria. Det handlar om att placera in Ronny Ambjörnsson och dennes ”folkets idéhistoria” i den svenska idéhistoriens historia, ge den ett sammanhang och en bakgrund. Med ”folkets idéhistoria” menar jag den problemformulering man kan finna i framförallt Ambjörnssons installationsföreläsning ”Om möjligheten av en folkets idéhistoria”. ”Folkets idéhistoria” ska ses som den centrala utgångspunkten i uppsatsen, genom vilket man kan förstå andra sammanhang. Eftersom uppsatsen utgår ifrån Ronny Ambjörnsson som idéhistorisk nyskapare och forskare är det lämpligt att anamma ett aktörsperspektiv. I *Läsningens vetenskap. Utkast till en ny filologi* (2001) återger kulturhistorikern och museologen Helge Jordheim den talhandlingsteori den brittiska historikern Quentin Skinner utarbetat. Det är lämpligt att anamma aspekter av denna när jag ska utföra mitt arbete. Enligt Skinner, menar Jordheim, handlar det om att undvika misstaget att se text som ”en självständig och oberoende enhet” vilket leder historikern in i en anakronism när han försöker läsa in intentioner och invanda ”förståelsemönster” i texten.³ Det är enligt Jordheim ”aktörsperspektivet – den handlande och intentionella människan – som Skinner vill rädda åt idéhistorien”.⁴ På liknande sätt kommer jag utgå ifrån detta i min uppsats. För Skinner handlar det om att balansera kontext och intention.⁵ Att föra in Ambjörnsson i ett historiskt forskningssammanhang är viktigt, men aktörsperspektivet är det dominerande angreppssättet när jag

---

3 Helge Jordheim, *Läsningens vetenskap. Utkast till en ny filologi* (Gråbo 2003) s. 224

4 Ibid., s. 230

5 Ibid., s. 235

läser Ambjörnssons texter och det han ville förmedla. Att se Ambjörnsson egen intention bakom det sätt ”folkets idéhistoria” formas.

Det kan vara viktigt att understryka att när jag använder begreppet idéhistoria, ska det framförallt förstås som det *akademiska ämnet idéhistoria* i Sverige, som även innefattar termen ”idé- och lärdoms historia”. Ämnet inom ramarna för de svenska akademiska institutionerna. Man kan säkerligen spåra idéhistoria som begrepp, se liknande teman och ämnen i andra sammanhang, men ”folkets idéhistoria” ska förstås inom dessa ramar. Undantag kan ske när internationell historieskrivning tillkommer som även kan kallas idéhistoria av Ambjörnsson.

Man kan säga att utgångspunkten är en tematisk läsning, där ”folkets idéhistoria” ska urskiljas och presenteras, vilket cirkulerar kring idéer, attityder, mentaliteter hos folket och på det sätt Ambjörnsson vill framhäva det. Uppsatsen består inte av en receptionshistoria, utan det gäller att förstå en kontext och intentionen bakom det Ambjörnsson ville förmedla med ”folkets idéhistoria”.

Uppsatsen innefattar en bakgrund, där den svenska idéhistorien och delar av ämnet historia som är relevant framkommer. Bakgrunden innefattar även en överblick över texter Ambjörnsson producerade före installationsföreläsningen. Uppsatsen fortsätter med installationsföreläsningens innehåll där ”folkets idéhistoria” presenteras samt vilka historiker Ambjörnsson framförallt finner inspiration i och argument ifrån. En liknande läsning görs av boken *Den skötsamme arbetaren*, som utgör det huvudsakliga resultatet av det Ambjörnsson lägger fram i installationsföreläsningen. En tematisk läsning sker även här för att kunna frilägga det sätt ”folkets idéhistoria” då kommer fram genom Ambjörnssons forskning. Den sista delen utgörs av en diskussion, där alla delar vävs samman för att bilda en inblick och ge en förståelse för det Ronny Ambjörnsson strävade efter med sin ”folkets idéhistoria”.

1.4. Material

Uppsatsen utgår framförallt ifrån två texter skrivna av Ronny Ambjörnsson. ”Om möjligheten av en folkets idéhistoria” finns ursprungligen publicerad i *Lychnos* 1983 och även senare i antologin *Idéhistoria i tiden*. Jag väljer att kalla denna text installationsföreläsning i uppsatsen, även om den bygger på två föreläsningar: en föreläsning till Sten Lindroths minne i Uppsala 1982 samt Ambjörnssons installationsföreläsningen vid Umeå universitet 1982.⁶ Installationsföreläsningen i artikelform bygger som sagt på dessa föreläsningar och är inte direkt översatt från tal till text. Samtidigt framkommer det Ambjörnsson strävar efter med i sin professur, texten pekar framåt mot ett möjligt sätt att bedriva idéhistoria. Installationsföreläsning som genre bygger ofta på det den tillträdande professorn vill utföra med sitt arbete. Det är som sagt ingen vetenskaplig uppsats utan

---

⁶ Ronny Ambjörnsson, ”Om möjligheten av en folkets idéhistoria” i *Lychnos: årsbok för idé- och lärdoms historia 1983* (Uppsala 1983) s. 158

en problemformulering. Att kalla den installationsföreläsning blir därmed lämpligt.

Den andra texten av Ambjörnsson är *Den skötsamme arbetaren, idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880–1930* (1988). Boken är viktig eftersom den bygger på det som framkommer i installationsföreläsningen. En poäng jag vill göra är att använda mig av den första utgåvan eftersom den ursprungliga inledningen är viktig. I den senaste utgåvan tillkommer ett nytt förord av forskaren och författaren Anna Carlstedt och även ny text av Ambjörnsson.⁷ Samtidigt är detta inte riktigt relevant för min uppsats då jag försöker förhålla mig till det Ambjörnsson vill förmedla i den tid den ursprungligen publiceras. Ambjörnssons inledningen i den nya utgåvan är exempelvis omarbetad och saknar framförallt den teoretiska biten om annan forskning.

En översiktlig genomgång av Ambjörnssons bibliografi före professuren i Umeå genomförs för att visa på tidigare intresse hos Ambjörnsson. För att förstå Ambjörnssons referenser tillkommer en del litteratur, även om det handlar om att främst relatera det specifikt till det sätt Ambjörnsson använder det på. *Osten och Maskarna* (1975) av Carlo Ginzburg är ett exempel. Tillkommer gör även en del av litteraturen som uppstod i forskningsprojektet ”Norrlands bildningshistoria”.

För bakgrunden används vad man kan säga är standardverken inom historiografisk översikt i två svenska discipliner: historia och idéhistoria. Antologin *Idéhistoria i tiden*, där texter som behandlar ämnet finns publicerade, även Ambjörnssons installationsföreläsning, blir användbar. Idéhistorikern Ingemar Nilssons bibliografi över ämnets avhandlingar blir också användbar för att förstå ämnets utveckling. Till detta kommer även två texter om Johan Nordström och dennes vision i *Lychnos* 1983 skrivna av idéhistorikerna Gunnar Eriksson och Tore Frängsmyr, intressant nog samma år som Ambjörnssons installationsföreläsning också publiceras i årsboken. För en överblick över historieämnet i Sverige används två verk: *Den Historiografiska revolutionen 1960–1990* och *Historieskrivningen i Sverige*. Även Peter Burkes bok *Annales-skolan: en introduktion* (1990) där Birgitta Odéns inledning i den svenska översättningen också blir viktig.

1.5. Avgränsning

Avgränsningen sker huvudsakligen till Ronny Ambjörnssons idéhistoriska forskning och specifikt den ”folkets idéhistoria” han ville genomdriva. Att även blanda in andra svenska historiker i detalj skulle leda till en annan uppsats, uppsatsen behövs hållas koncentrerad till just Ronny Ambjörnsson och dennes forskningsansats eftersom att det handlar om utgå från det Ambjörnsson ville förmedla. Ekonomihistorikern Arne Jarrick och dennes avhandling *Psykologisk Socialhistoria* (1985) som också syftade till att forska om människors tankemönster är ett exempel på liknande sätt andra svenska historiker velat skriva en mentalitetshistoria om bredare folkgrupper. I tidskriften *Häftet för*

---

⁷ Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren*, fjärde upplagan

kritiska studier förs en lång diskussion under senare hälften av 1980-talet om Annales-skolan och mentalitetshistoria, det skulle krävas en hel uppsats att dryfta i den djupare samt att Ambjörnsson inte medverkar och hamnar därför utanför min undersökning. Uppsatsen följer inte heller detaljerat ”folkets idéhistoria” efter *Den skötsamme arbetarens* publicering. Att noggrannare se vilka arbeten den inspirerade skulle också vara intressant, men uppsatsen är inte en receptionshistoria. Tidsramen ligger därmed någorlunda kring de båda texternas publicering, 1983 och 1988, om man bortser från bakgrunden.

2. Bakgrund

2.1. Den svenska idé- och lärdomshistorien

Under festligheterna vid 300-årsminnet av Gustav II Adolfs död inrättades med pompa och ståt den första professuren i idé- och lärdomshistoria vid Uppsala universitet 1932. Den första innehavaren, docenten i litteratur med poetik Johan Nordström, som med sina breda kunskaper i 1600-talets lärda litteratur var en väl utvald kandidat.⁸ Likt sin mentor, litteraturhistorikern Henrik Schück var det ett stort litteraturvetande som låg bakom Nordströms avhandling från 1924 om den svenska 1600-tals skalden Georg Stiernhielm filosofiska argument.⁹ Nordström skulle göra ett namn för sig och blev ryktbar för sina kunskaper, inte minst genom sina teorier om renässansen.¹⁰ Professuren, som tillkom genom en privat donation, var alltså på många sätt en personlig professur till Johan Nordström.¹¹ Men Nordström var en skicklig spridare av sitt budskap och genom grundandet av det Lärdomshistoriska samfundet och dess årsbok *Lychnos*, som utkom för första gången 1936, skulle idé- och lärdomshistoria nå en stor publik¹². Det är viktigt att understryka det litteraturhistoriska arvet här och Nordström anknöt till den "historia literaria" som bedrivits av universitetsbibliotekarier under 1600- och 1700-talen.¹³ Men hos Nordström fanns även ett stort intresse för vetenskapshistoria.¹⁴ Det fanns därmed en klar vision bakom det namn ämnet skulle få: idé- och lärdomshistoria. Ämnet skulle tidigt få en egen profil där ”history of science” spelade en stor roll inte minst genom Nordströms långa vänskap och korrespondens med en av dess brittiska förespråkare: George Sarton.¹⁵ Men Nordström lutade sig också mot Wilhelm Diltheys

---

8 Nils Andersson & Henrik Björck (red.), *Idéhistoria i tiden: perspektiv på ämnets identitet under sjuttiofem år*. (Stockholm 2008) s. 11

9 Ibid., s.12

10 Tore Frängsmyr, ”Johan Nordström och lärdomshistoriens etablering i Sverige” i *Lychnos: årsbok för idé- och lärdomshistoria 1983*. (Uppsala 1983) s. 132

11 Frängsmyr, s. 131

12 Andersson & Björck(red.), *Idéhistoria i tiden*, s.12

13 Ibid., s.12

14 Frängsmyr, s. 132

15 Ibid., s. 134

hermeneutiska metodlära. Idé- och lärdomshistoria går därmed att förstås som en kombination av de dessa två: ”history of ideas” och ”history of science”.¹⁶ Det viktiga för Nordström kan man se som föreningen mellan idé och lärdom, han lutade sig mot en positivistisk tradition från *history of science*, och en hermeneutisk med stöd i Wilhelm Diltheys där vetenskapen skulle hamna i förgrunden men en inlevelse i historien också var viktig.¹⁷ Framförallt, menar Gunnar Eriksson i en artikel i *Lychnos* 1983 att det lett till en skola som framhåller det sätt vetenskapen är en del av den mänskliga kulturen; vetenskapen bedrivs av människor.¹⁸ Sammanhanget, kontexten har varit ett viktigt inslag i den idéhistoriska forskningen i Sverige, även om ämnet vid tidpunkten för Gunnar Erikssons artikel 1983 nu började röra sig utanför de äldre spår man länge verkat i.¹⁹ Just den humanistiska traditionen vid sidan av vetenskapens historia är en viktig poäng. Även om man kan säga att ämnet fick en profil där vetenskapen länge dominerade utifrån Nordströms påverkan, är det samtidigt en tradition som hänger på ett starkt humanistiskt inslag.

Det skulle dröja ett tag innan ämnet rent akademiskt spred sig till universitet utanför Uppsala. Henrik Sandblad skulle under 1958 börja föreläsa i idé- och lärdomshistoria vid Göteborgs universitet, där han också tillträdde som den första professorn i ämnet 1966, den andra i idé- och lärdomshistoria i landet.²⁰ Även i Lund hade det bedrivits undervisning i ämnet med start under mitten av 1960-talet men det skulle dröja till 1989 innan den tredje professuren inrättades med den nordströmska titeln när Gunnar Broberg tillträdde vid Lunds universitet.²¹ Just idé- och lärdomshistoria finns idag vid dessa tre universitet: Uppsala, Göteborg och Lund, men ämnet spred sig till andra platser, även om det gjorde det i andra former. Vid det nyligen grundade universitetet i Umeå tillträdde Gunnar Eriksson 1970 som professor men i detta fall under epitetet ”idéhistoria”.²² Vid Stockholms universitet skulle Nils Runeby tillträda som professor 1978 med samma titel, även om man tillförde en modern aspekt, framförallt skulle ämnet handla om 1800-talet och framåt.²³ Om det idéhistoriska inom ämnet framhövdes i Stockholm var det snarare tvärtom i Uppsala där man inrättade en råds-professur i vetenskapshistoria 1982 med Tore Frängsmyr som innehavare.²⁴ Relaterat till detta, om relationen mellan idéhistoria och den vetenskapliga historien behöver understrykas, inrättas också en professurer i teknikhistoria vid Kungl. Tekniska Högskolan som

---

16 Frängsmyr s. 135

17 Ibid., s. 135

18 Gunnar Eriksson, ”Den nordströmska skolan” i *Lychnos: årsbok för idé- och lärdomshistoria 1983*. (Uppsala 1983) s. 154-155

19 Ibid., s. 156

20 Andersson & Björck(red), *Idéhistoria i tiden*, s. 13

21 Ibid., s. 13

22 Ibid., s. 13

23 Ibid., s. 13

24 Ibid., s. 14

under lång tid hållit undervisning på ämnet.²⁵ Men idéhistoria i alla dess former var alltså ett relativt smalt ämne utanför Uppsala under en lång tid efter grundandet 1932, det skulle som sagt dröja till 60- och 70-talet innan det kunde profilera sig med professurer på fler universitet. Det är viktigt att förstå om man vill följa ämnets utveckling.

Likt Nordström sysslade den första generationen av idéhistoriker mycket med tiden 1500- och 1600-tal. Henrik Sandblad, som senare skulle bli den första professorn vid Göteborgs universitet, lade fram sin doktorsavhandling 1942 om eskatologiska föreställningar under reformationen och motreformationen i Sverige.²⁶ Sten Lindroth disputerade 1943 om paracelsismen i Sverige fram till 1600-talets mitt.²⁷ Sammanfattningsvis behandlade de doktorsavhandlingar under ämnets första tid främst dessa perioder, även om 1700-talet redan tidigt började komma in i bilden och Sven Rydberg 1951 disputerade om studieresor till England under frihetstiden.²⁸ Men om Nordström drev på forskning om 1500- och 1600-talen, som framförallt krävde latinkunnighet, flöt intresset småningom framåt i tiden om man ser till doktorsavhandlingarna.²⁹ Framförallt 1700-talet och romantiken. Uno Boklund disputerade 1961 om kemisten och apotekaren Carl Wilhelm Scheele och Gunnar Eriksson 1962 om den romantiska biologin.³⁰ Ett undantag från Göteborg och Åke Lilliestams doktorsavhandling från 1960 om den svenske politikern och professorn Gustaf Steffen som var verksam kring det förra sekelskiftet.³¹ Idé- och lärdomshistoria i Göteborg under Henrik Sandblads ledning och mentorskap verkar tidigt få en mer idémässig inriktning snarare än den vetenskapshistoriska. Sven-Eric Liedman disputerar 1966 på tysk debatt under romantiken och Yngve Ahlberg 1967 om unghegeliansk ateism och språkkritik vid lärosätet.³² I Uppsala behålls den vetenskapshistoriska profilen och doktorsavhandlingarna behandlar nästan uteslutande forskning om naturvetenskaperna.³³ Enligt Ingemar Nilsson skulle profilerna på de olika institutionerna se olika ut: vetenskapshistoria i Uppsala, ideologianalys i Göteborg, filosofihistoria i Lund, miljö- och folkets idéhistoria i Umeå och samhällsvetenskapens idéhistoria i Stockholm.³⁴

Det behövs sägas att antalet som disputerade i ämnet väldigt länge var få. Mellan 1942 och 1969 läggs sammanfattningsvis 11 stycken doktorsavhandlingar fram. En ökning sker mellan 1970-1979, inte minst genom ämnets spridning till Göteborg och antalet avhandling under perioden är

---

25 Andersson & Björck(red), *Idéhistoria i tiden*, s. 14

26 Ingemar Nilsson, ”Idé- och lärdomshistoria i Sverige och dess doktorsavhandlingar” i *Lychnos* 2014, https://lychnosblog.files.wordpress.com/2016/09/ingemar-nilsson_idc3a9-och-lc3a4rdomshistoria-i-sverige.pdf (2019-01-11)

27 Ibid., s. 132

28 Ibid., s. 132

29 Ibid., s. 128

30 Ibid., s. 132

31 Ibid., s. 132

32 Ibid., s. 133

33 Ibid., s. 133

34 Ibid., s. 128

uppe i 14 stycken. Orsaken till ökningen kan också härledas till att licentiatavhandlingen avskaffades 1969 och doktorsexamen tog en ny form.³⁵ En större expansion sker återigen under 80-talet när Umeå och även Lund kommer in i bilden och antalet avhandlingar når 23 stycken. Under 90-talet sker däremot en väldigt drastisk ökning, under perioden läggs hela 66 stycken avhandlingar fram, nästan en trefaldig ökning jämfört med 80-talet, bara under 1999 är siffran uppe i 17 stycken avhandlingar, fler än under hela 70-talet.³⁶ Givetvis handlar det om att Stockholm och KTH också kommer in bilden men även i Göteborg och Uppsala sker en stor ökning. Sett till antalet avhandlingar sker ämnets expansion gradvis, genom en stadig ökning som startar under 70-talet och framåt, för att på 90-talet expandera kraftigt. Man också se det skiftade intresset som successivt rörde sig mot 1800-talet och framåt.

2.2. Det svenska historieämnet och dess expansion

Historieskrivningen i Sverige har en lång tradition som sträcker sig sekel tillbaka i tiden, svunna generationers handlingar har intresserat människor genom alla tider. Under första halvan av 1900-talet dominerades ämnet i Sverige av två Lundahistoriker, Curt Weibull och Lauritz Weibull. Enligt Birgitta Odén och Rolf Torstendahl bildade dessa bröder vad man kan den ”weibullska riktningen” inom den svenska historieforskningen.³⁷ Bröderna Weibull inspirerades framförallt av den traditionella franska historieskrivningen mot slutet av 1800-talet. Charles Victor Langlois och Charles Seignobos publicerade en inflytelserik metodologisk handbok *Introduction aux études historiques* (1898) som förmedlade en huvudsakligen positivistisk syn på hur man skulle hantera historia.³⁸ Startpunkten för brödernas genombrott kom när Lauritz Weibull släppte *Kritiska undersökningar i nordens historia omkring år 1000* (1911) som fick ett stort genomslag bland svenska historiker.³⁹ Båda bröderna skulle så småningom få professurer i Lund och genom detta kunde de förmedla sin syn på historieskrivningens utformning till efterkommande generationer. Utöver sitt arbete som professorer hjälpte de även till att grunda den historiska tidskriften *Scandia* 1928. Vad man kan kalla den ”weibullska riktningen” grundade sig i en syn på historien med ett mycket kritiskt förhållningssätt, inte minst till källorna. Man strävade efter en vetenskaplig historieskrivning, en starkt positivistisk tradition skulle etableras, där ”endast fakta” skulle råda.⁴⁰ Ämnet tog alltså en annan riktning än den idéhistoriska som var under inflytande från Wilhelm

---

35 Nilsson, s. 129

36 Ibid., s. 133–135

37 Birgitta Odén & Rolf Torstendahl, ”Den Weibullska riktningen” i *Historieskrivningen i Sverige*, Gunnar Artéus & Klas Åmark(red.), (Lund 2012) s. 109

38 Birgitta Odén, ”Den franska Annales-revolutionen och den svenska historiker miljön” i Peter Burke, *Annales-skolan: en introduktion* (Göteborg 1992) s. 8

39 Odén & Torstendahl, *Historieskrivningen i Sverige*, s. 109

40 Odén, *Annales-skolan*, s 8-9

Diltheys hermeneutik. Men på 1960-talet verkade denna inriktning i upplösning. Någon drastiskt skedde inom historieämnet. Till den mån att det finns möjlighet att kalla det en revolution, inte endast i Sverige utan även internationellt.⁴¹

2.3. Den akademiska expansionen

En viktig aspekt av denna utveckling är historieämnets massiva expansion som ett led i universitetens utveckling i allmänhet. Den så kallade studentexplosionen vid mitten av 60-talet, då antalet studenter inom historieämnet ökade med 200 eller 300 procent, där det inom andra fält kunde öka tiofaldigt, och skulle få stora konsekvenser.⁴² På 40- och 50- talen hade de historiska institutionerna varit relativt små enheter och expansionen krävde strukturella förändringar.⁴³ I början av 60-talet var antalet doktorander i historia drygt 200 stycken, i början av 70-talet var siffran uppe i närmre 400, detta även om många av dem var så kallade ”fritidsdoktorander”(dessa arbetade under längre tidsperioder).⁴⁴ En massiv ökning av antalet aktiva doktorander skedde alltså inom historieämnet. Inom idéhistoria var utvecklingen inte lika drastisk om man ser till framlagda avhandlingar. Situationen krävde en förändring, då mängden professorer inte räckte till att både handleda och undervisa, vilket ledde till antalet docenter expanderade kraftigt.⁴⁵ Resultatet av situationen var att docenterna skulle få spela en större roll i ämnets utformning, genom både handledning, artiklar och monografier och på detta sätt fick de utrymme och inflytande i vad som skulle lyftas fram inom de akademiska institutionerna.⁴⁶ Framförallt fanns det nu en mycket större möjlighet att göra karriär på ett sätt som inte varit möjligt tidigare där de fasta tjänsterna varit få.⁴⁷ Vad man kalla ”teoriernas intåg i svensk historieforskning” utgick alltså från en ”revolution nerifrån”, där docenter, vars mer aktiva roll blev betydande, och doktorander drev på utvecklingen gentemot professorerna, som ibland var avvaktande eller skeptiska.⁴⁸

En annan viktig punkt är att expansionen gav möjlighet till en ökad specialisering inom ämnet, när antalet verksamma historiker ökade drastiskt, vilket är tydligt när man ser på de nya professurer som inrättades från 1970-talet och framåt, där vissa historiska institutioner fick sin egen prägel. I Uppsala inrättades en professur i folkrörelsehistoria, i Umeå en i historisk demografi och i Lund en professur i empirisk konfliktforskning.⁴⁹ På samma sätt förändrades ämnet genom

---

41 Rolf Torstendahl, *Den historiografiska revolutionen 1960-1990* (Lund, 2017)

42 Torstendahl, *Den historiografiska revolutionen 1960-1990*, s. 50

43 Ibid., s. 51

44 Klas Åmark, ”Teoriernas intåg i svensk historieforskning” i *Historieskrivningen i Sverige*, Gunnar Artéus & Klas Åmark(red.), (Lund 2012) s. 136

45 Ibid., s. 136

46 Ibid., s. 136-137

47 Torstendahl, *Den historiografiska revolutionen*, s. 51

48 Åmark, *Historieskrivningen i Sverige*, s. 136-137

49 Ibid., s. 137

framväxten av forskningsprojekten, där det blev möjligt att söka finansiering för att genomdriva historisk forskning. Nu gick man från främst enpersonsprojekt till att också jobba i forskningsprojekt, som kunde utgöras av mindre grupper och större projekt som organiserades genom speciella seminarier, så kallade forskningsmöten.⁵⁰ I Uppsala tog historikern Sten Carlsson initiativet till ett stort projekt om den svenska utvandringen till USA, säkerligen mot en bakgrund av författaren Wilhelm Mobergs populära romaner.⁵¹ Sven Lundkvist och Carl Göran Andræ drog igång ett projekt om folkrörelserna, vars politiska inflytande skulle undersökas.⁵² Sammanfattningsvis förändras historieämnet avsevärt, rent praktiskt, med början på mitten av 1960-talet.

2.4. Historia och samhällsvetenskaperna

Samhällsvetenskapernas ökande betydelse för historieämnet under perioden är också viktigt att understryka. Inte minst handlade det om relationen till samhällsvetenskapernas teoribildning. Att historikern inte förutsättningslöst skulle besöka arkiven, utan att istället arbeta utifrån välarbetade hypoteser hamnade på kartan. Detta blev betydande när fokuset inom den historiska forskningen skiftade, från att ha dominerats av medeltiden och tidigmodern forskning, till ett större intresse för perioden 1850-1920.⁵³ Här krävde det nya källmaterialet ett annat tillvägagångssätt, som inte längre bestod av fragmentariska efterlämningar från äldre tider utan hyllmeter av material från en begynnande modern byråkrati. Detta ledde till formationen av databaser, där massiva mängder material skulle sammanställas och göras överskådligt. Även om det påpekats att historikernas stora entusiasm inför arbetet med materialet inte alltid matchade verktygen de hade tillgängliga, öppnade denna metod upp nya möjligheter.⁵⁴ Framväxten av forskningsprojekten spelade en viktig roll, där utformningen av projekten och dess genomtänkta ansökningar ställde nya krav; det tidigare nämnda, massiva källmaterialet, krävde nya metoder.⁵⁵ Det fanns helt enkelt metodproblem. Här kunde historikern blicka mot samhällsvetenskaperna, för att ta den historiska forskningen på emigrationen som exempel, där etnografer, sociologer, kulturgeografer och andra samhällsvetare redan hade forskat inom ämnet.⁵⁶ Framförallt handlade det i många fall av att de socialhistoriska forskarna gjorde anspråk på att anamma en mer vetenskaplig terminologi, inte minst under inflytande ifrån sociologin.⁵⁷ Det var inte så att historiker inte förhållit sig till teori tidigare men en

---

50 Torstendahl, *Den historiografiska revolutionen*, s. 52

51 Åmark, *Historieskrivningen i Sverige*, s. 143

52 Ibid., s. 143

53 Åmark, *Historieskrivningen i Sverige*, s. 157

54 Torstendahl, *Den historiografiska revolutionen*, s. 53-54

55 Ibid., 54-55

56 Åmark, *Historieskrivningen i Sverige*, s. 144

57 Torstendahl, *Den historiografiska revolutionens*, s. 54

brytning med en tradition skedde under 1960-talet.⁵⁸ Det ökade intresset för den historiska forskningen om den ”vanliga” människan, socialhistorien, var en viktig del av förändringen, framförallt den kvantitativa aspekten.⁵⁹ Man kan se intresset för perioden 1850- och framåt, källmaterialet och det socialhistoriska perspektivet istället för det politiska, som cirkulerade kring diplomati och kungar, länkade. Det skedde någonting drastiskt, när flera bitar föll på plats inom det svenska historieämnet även det såklart är en fråga om vilken av faktorerna som var den mest drivande.

Även om forskningen var kvantitativ, var syftet inte endast att framställa och återge aggregerad statistik utan man byggde ibland upp egna databaser som utgick ”från individer, familjer och hushåll”.⁶⁰ Men om man tidigare hade en större fallenhet för den politiska händelsebaserade historien fann man nu ett intresse för det lagbundna, vilket kanske är enklare att finna i andra förhållanden än i det politiska; i sociala och ekonomiska förhållanden.⁶¹ Det diakrona perspektivet blir därmed dominerande. Framförallt sökte man sig till en problematisering av historien, där den tidigare historieforskningen kunde anklagas för att vara beskrivande.⁶² Man ville därmed snarare studera historiska fenomen man kunde finna upprepade sig, inte minst under inflytande från strukturfunktionalismen där sociologen Talcott Parsons som ledande namn, strävade efter generella svar och teorier, i likhet med det som fanns inom naturvetenskapen.⁶³ Problemet med den tidiga nya socialhistorien var att teorierna de anammade inte alltid var väl anpassade till historisk forskning och därmed skulle man under 1970-talet söka sig bortom strukturfunktionalismen.⁶⁴ En viktig fråga för socialhistorikerna skulle komma att cirkulera kring mobilitet, det sätt människor rört sig rent geografiskt men också utifrån sociala aspekter som klass och yrke, exempelvis hur människor behövt röra sig för att hävda sig på arbetsmarknaden, där det kan handla om migration även inom stater.⁶⁵ Det handlade om att på statistisk grund uttala sig om trender och utveckling inom de grupper man undersökte. Vanliga människor gavs alltså en plats i historien, men det var i första hand inte som individer. Intresset för ”större” fenomen, även om de inte längre var politiska, gjorde att detaljerna, det personliga levda livet, inte gavs utrymme.

2.5. Historiematerialismen och vänstervågen

I vågen av 1968 och studenternas vänsterradikalisering i väst, vann även den marxistiska

---

58 Åmark, *Historieskrivningen i Sverige*, s. 144

59 Ibid., s. 156-157

60 Ibid., s. 157

61 Ibid., s. 144

62 Ibid., s. 145

63 Ibid., s. 145

64 Ibid., s. 146

65 Torstendahl, *Den historiografiska revolutionen*, s. 141

historiematerialismen mark, framförallt inom forskning på arbetslivets och arbetarrörelsens historia, inte minst handlade det om att lyfta den militanta och revolutionära kampen i de kommunistiska partiernas historia, i motsats mot samtidens socialdemokrati som präglades av en anpassning och acceptans av den moderna kapitalismens ordning.⁶⁶

Tidskriften *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* grundades 1971 och publicerade texter om arbetarrörelsens kamp.⁶⁷ Efterhand skulle forskningen tona ner de revolutionära aspekterna och fördjupa sig i mer vetenskapligt inriktade analyser i Marx anda.⁶⁸ Forskningen om arbetarna och dess historia delade sig i två riktningar: om maktresurser och marknaden samt om arbetet och arbetsprocessen.⁶⁹ Den marxistiska historieteorin spred sig dock inte nämnvärt utanför arbetslivet och arbetarnas historia och forskningen om feodalismens systembyggnad i Sverige.⁷⁰ Man gick efter mitten av 1960-talet mot en forskning som dominerades av ett diakront perspektiv på kvantitativa grunder. Man sökte spåra efter utveckling och förändring genom historien, där den "vanliga" människan, arbetaren och bonden, skulle lyftas ur sin "osynlighet" och man vände sig successivt mot den händelsebaserade historieskrivningen, inte minst den politiska.

2.6. Ronny Ambjörnsson

Man kan följa Ronny Ambjörnssons akademiska karriär från det första idéhistoriska verket som publiceras i hans namn: *Tradition och revolution: huvuddrag i det europeiska tänkandets historia* (1968) tillsammans med vetenskapsteoretikern Aant Elzinga. Som titeln antyder till syftar boken att beskriva ett väldigt brett ämne både tidsmässigt och geografiskt. Framförallt vill Ambjörnsson och Elzinga peka på det sätt de lärda genom historien varit beroende av sin omgivning och hur den då blir ideologiskt betingad utifrån en klart vänsterpolitisk profil.⁷¹ Ambjörnsson tillsammans med Elzinga och även Gunnar Andersson samarbetade i boken *Forskning och politik i Sverige, Sovjet och USA* (1969), som kan sättas i ett forskningspolitiskt sammanhang. Boken är också ett kall till politisk handling där Ambjörnsson och Elzinga framför krav på hur forskningen i Sverige bör bedrivas: "bojkotta Pentagonforskning!".⁷²

Doktorsavhandlingen *Ellen Keys kvinnouppfattning till och med 1896* (1974) tog

---

66 Åmark, *Histeskrivningen i Sverige*, s. 140

67 Ibid., s. 160

68 Ibid., s. 160

69 Ibid., s. 160

70 Ibid., s. 146

71 Ronny Ambjörnsson & Aant Elzinga, *Tradition och revolution. Huvuddrag i det europeiska tänkandets historia*, andra upplagan (Staffanstorps, 1969)

72 Ronny Ambjörnsson Aant Elzinga & Gunnar Eriksson, *Forskning och politik i Sverige, Sovjet och USA* (Lund 1969) s. 249

Ambjörnsson nära ett decennium att skriva.⁷³ Ambjörnssons licentiatavhandling hade också behandlat Ellen Key och hennes texter men Ambjörnsson fann att perspektivet i denna var snävt, i avhandlingen vidgar Ambjörnsson perspektivet och visar hur kvinnorörelsen försökte lösa de frågor Key framförde.⁷⁴ En viktig punkt för Ambjörnsson var hur kvinnorörelsen också måste förstås genom tidens produktionsförhållanden, där kvinnans roll var i förändring.⁷⁵ När det gäller andra idéhistoriska texter Ambjörnsson producerade före installationsföreläsningen kan man nämna en antologi: *Idé och klass, texter kring den kommersiella revolutionens England valda och presenterade av Ronny Ambjörnsson* (1972) där texter av brittiska historiker om 1600-talets England gavs en svensk publik.⁷⁶

Ambjörnsson publicerade också boken *Familjeporätt. Essäer om familjen, kvinnan, barnet och kärleken i historien*. (1978) en samling texter där många av dem också varit publicerade tidigare. En av de tidigare publicerade texterna är ”Barnets födelse” som hade tryckts i tidskriften *Ord och Bild* 1/1976.⁷⁷ Texten handlade framförallt om barndomen som ett idéhistoriskt ämnesval, som i en svensk bemärkelse då inte givits särskilt mycket utrymme tidigare. ”Det grundläggande arbetet” om barndomens historia lutade sig Ambjörnsson på i den franska forskaren Philippe Ariés arbete som senare kom ut med den svenska titeln *Barndomens historia* (1960).⁷⁸ Här kan man finna en tidig koppling till den franska Annales-skolan, vilket jag kommer till senare i uppsatsen. Men denna tidiga koppling ger honom också rollen som en av de som tidigt introducerade den franska historieskrivningen från denna skola i Sverige, vilket påpekats av bland annat Orvar Löfgren och Jonas Frykman i *Den Kultiverade Människan* (1979).⁷⁹ Även Birgitta Odén nämner detta i sin text om Annales i Sverige.⁸⁰ 1981 utkommer boken *Det okända landet. Tre studier om svenska utopister* vilken skildrar tre perifera figurer i den svenska historien på 1600, 1700 och 1800-talet. De är inte särskilt kända, men det är ingen ”äreräddning” Ambjörnsson ville utföra, utan istället att det sätt dessa figurer förhöll sig till sin omvärld helt enkelt var en del av den svenska historien.⁸¹

Utanför det akademiska arbetet och författarskapet kom Ambjörnsson också verka som en flitig skribent i DN:s kultursidor. Boken *Tiden – ett äventyr, om våghalsar, uppror och idéer* (1980) innehåller många av de artiklar som publiceras i tidningen men också ifrån andra tidskrifter och

---

73 Ronny Ambjörnsson, *Ellen Keys kvinnouppfattning till och med 1896* (Göteborg, 1974) s. 4

74 Ibid., s. 4

75 Ibid., s. 6

76 Ronny Ambjörnsson, *Idé och klass texter kring den kommersiella revolutionens England valda och presenterade av Ronny Ambjörnsson*, andra upplagan (Stockholm 1972)

77 Ronny Ambjörnsson, *Familjeporätt: essäer om familjen, kvinnan, barnet och kärleken i historien* (Stockholm 1978) s. 6

78 Ambjörnsson, *Familjeporätt*, s. 105

79 Orvar Löfgren & Jonas Frykman, *Den kultiverade människan* (Lund 1979) s. 12

80 Odén, *Annales-skolan*, s. 13

81 Ronny Ambjörnsson, *Det okända landet: Tre studier om svenska utopister* (Stockholm 1981) s. 5

dagspress.⁸² Här kan nämnas artikeln: *Folkets kultur och elitens* som först publicerades i DN under 1979 i två delar.⁸³ Texten innehåller en del teman som Ambjörnsson kommer att utveckla senare: Hur allmogen konsumerat texter, hur läsandet kontrolleras av prästerskapet och civilisationsprocessen, inriktad på det framförallt förindustriella samhället i denna text.

Ambjörnsson producerade inte enbart idéhistoriska texter. Han medverkade också i författandet av två pjäser: *Ordning härskar i Berlin* (1970) tillsammans med Agneta Pleijel som sattes upp vid Göteborgs stadsteater vintern 1969-70.⁸⁴ Tillsammans med Leif Zern också *Don Quijote, ett skådespel om liberalismens omöjlighet* (1971). Ambjörnsson medverkar även i en bok om resor till Afrika: *Etiopien Kenya Tanzania Zambia, Fyra resor* (1971) och skriver en reseskildring från brittiska upptäcktsresande under 1800-talet i *Flodsökarna* (1969). Ambjörnsson producerade även barnböcker under 1970-talet tillsammans med bland annat illustratören Mats Andersson.

Intresset för skrivandet sträckte sig alltså utanför det akademiska arbetet. Man får också en bild av en författare och historiker med ett brett intresse; från vetenskap, reseskildringar till kvinnorörelsens historia. Intresset för en lite mer folklig idéhistoria finns där tidigt.

3. Installationsföreläsningen

3.1. Mentaliteter

Installationsföreläsningen som Ambjörnsson höll när han tillträdde som professor vid Umeå universitet 1981 publicerades i skriftlig form i *Lychnos* 1983 och gavs titeln ”Om möjligheten av en folkets idéhistoria”. Möjlighet är ett nyttigt ordval, då Ambjörnsson på många sätt presenterade huvuddrag i vad han skulle sträva efter med sin professur. Vid tiden för installationsföreläsningen såg Ambjörnsson ämnet som att det huvudsakligen handlat om ”stora mäns” idéer.⁸⁵ Detta menade Ambjörnsson, behöver inte betyda att dessa idéer nödvändigtvis lämnat stora avtryck, att de fört samhället framåt inom vetenskapen och andra discipliner, utan snarare formen för idéerna i sig.⁸⁶ Poängen är att den idéhistoriska forskningen riktat in sig på ”tankar av viss komplexitet”.⁸⁷ Alltså idéer som ofta krävt en detaljerad förklaring, att en författare velat förmedla i idéerna och då ofta i bokform.⁸⁸ Ett exempel som Ambjörnsson ger här är Sten Lindroths avhandling om paracelsismen, vars teser kanske är obskyra i våra dagar men samtidigt var ett grundligt hopsnickrat idébygge i sin

---

82 Ronny Ambjörnsson, *Tiden - ett äventyr* (Stockholm 1980) s. 79

83 Ibid., s. 141

84 Ronny Ambjörnsson & Agneta Pleijel, *Ordning härskar i Berlin* (Stockholm 1970) s. 4

85, Ronny Ambjörnsson, ”Om möjligheten till en folkets idéhistoria”, *Idéhistoria i tiden : perspektiv på ämnets identitet under sjuttiofem år*; Nils Andersson & Henrik Björck (red.) (Stockholm 2008), s. 207

86 Ibid., s. 207

87 Ibid., s. 207

88 Ibid., s. 208

samtid.⁸⁹ I stället för denna form av idéhistoria, som ofta bestått av väl återgivna idéer vill Ambjörnsson åt de vad man kan kalla ”mindre artikulera idéer”, det som snarare kan liknas vid mentaliteter, beteenden och attityder genom historien.⁹⁰ Det viktiga är här att en mentalitet delas av större grupper: en individ kan ha en idé, som han nödvändigtvis inte heller behöver dela med sig av, men en mentalitet är någonting som delas av flera.⁹¹ Vad som sker är att de stora männen fortfarande spelade en roll, men poängen är att de bara är intressanta på det sätt deras idéer och föreställningar är delade av ett större befolkningsskikt.⁹² En syntes av idéer, där resultatet inte alltid behöver följa författarens ursprungliga mening eller syfte.⁹³

Om man vill bedriva historisk forskning på mentaliteter hur går man då tillväga? Vad som hävdas är att det i alla fall inte räcker med endast en bok för att visa på en mentalitet under en historisk period.⁹⁴ Det kräver att man förstår det större sammanhanget mentaliteten uppstår i. Problemet är att dessa typer av idéer ofta är så självklara att de inte nödvändigtvis behöver förklaras, det ligger i en attityd eller mentalitets natur att man inte strävar efter att förmedla dem.⁹⁵ Där med inte sagt att mentaliteter och attityder inte framkommer i historiska texter, men poängen är att de ofta gör det indirekt, man får helt enkelt leta bortom det ursprungliga syftet.⁹⁶ En annan poäng Ambjörnsson vill göra är att en kartläggning av dessa typer av idéer ofta framkommer i former utanför de sorters texter en idéhistoriker huvudsakligen har vänt sig till; kanske måste man spåra idéer i bilder, arkitekturen och andra litterära former såsom poesi.⁹⁷ Detta bidrar givetvis med problem för en idéhistoriker, inte minst metodologiskt, menar Ambjörnsson.⁹⁸ Man tvingas att röra sig utanför den dominerande traditionen. Men det är viktigt att poängtera att det inte är i en direkt polemik Ambjörnsson framställer sin ”folkets idéhistoria”, utan likt det som återfinns i titeln: en möjlighet. Ambjörnsson såg alltså möjligheten att bredda ämnet genom att lyfta detta perspektiv, det finns argument för att en ”folkets idéhistoria” existerar trots allt, även om den är svårfångad. ”Folkets idéhistoria” kan fångas men det krävs att man förstår att det inte är ett lättare arbete som ligger bakom en sådan undersökning bara för att idéerna i sig inte är lika avancerade och komplexa.

3.2. Folkets idéhistoria

Det ligger kanske närmast till hands att ofta associera folket med det *svenska* folket som

---

89 Ronny Ambjörnsson, *Idéhistoria i tiden* s. 207

90 Ibid., s. 208

91 Ibid., s. 208

92 Ibid., s. 208

93 Ibid., s. 208

94 Ibid., s. 208

95 Ibid., s. 208

96 Ibid., s. 208

97 Ibid., s. 208

98 Ibid., s. 208

synonymt för den svenska nationen, med en specifik historisk, kulturell och språklig betingelse, vilket Ambjörnsson även lyfter fram.⁹⁹ Ett ords mening kan skifta. Folket i sig kan få olika innebörder beroende på vilken kontext det förs in i, i vilken tid det används och så vidare. Det är viktigt att förstå att när Ambjörnsson vill skriva en "folkets idéhistoria" har det en specifik innebörd. "Svenska folkets historia" hade skrivits tidigare av de äldre generationernas historiker, exempelvis Erik Gustav Geijer och dennes serie med samma namn. Här finner man folket snarare synonymt med vad man skulle kunna kalla nationalitet eller etnicitet, där de som uppfyller kriterierna, oavsett stånd eller klass, utgör gruppen. Ambjörnssons definition är däremot snävare. Till sin hjälp tar Ambjörnsson den franska *Encyklopedin*, "den radikala upplysningens främsta verk".¹⁰⁰ Vad Ambjörnsson vill peka på är den resa begreppet "folket" har tagit, från att ha varit ett brett begrepp under Romarriket, till en snävare betydelse för de som skrev *Encyklopedin*.¹⁰¹ Folket har/är de som varit/är i motsats till stormännen och adelsmännen. Förr innefattades begreppet även av hantverkarna, juristerna och handelsmännen, men utifrån möjligheter till adel genom handel, eller juristernas förmåga att själva höja sig över massorna, består nu folket endast av arbetarna och bönderna.¹⁰² För Ambjörnsson utgör folket i detta sammanhang alltså av dessa specifika men breda folklager. Att använda begreppet folket på detta sätt behöver inte nödvändigtvis vara en konstruktion av Ambjörnsson utifrån definitionen i *Encyklopedin*. Det fanns en tradition av att anamma termen på ett liknande sätt, inte minst bland svenska vänsterhistoriker. Föreningen Arkivet för Folkets Historia hade grundats i november 1971 av bland annat Janken Myrdal och hade en tydlig vänsterprägel.¹⁰³ Mottot för föreningen var (eller kanske snarare är eftersom den fortfarande existerar idag):

Arkivet för folkets historia är en förening som har som motto att folket är den drivande kraften i historien.

Arkivets uppgift är att undersöka folkets produktion, levnadsförhållanden och kamp mot sina förtryckare.¹⁰⁴

Föreningens uppgift var att rent praktiskt få fram materialet i källorna. Det handlar om den delen av befolkningen som inte lever på andras arbete, "den viktigaste delen men samtidigt mest försummade i historieskrivningen".¹⁰⁵ Samtidigt skulle det utföras det med en betoning på de sociala och ekonomiska faktorerna om man ser till mottot. Det skall däremot sägas att det inte finns något som gör denna koppling konkret, om man påtvingar en direkt korrelation här kan man hamna i en

---

99 Ronny Ambjörnsson, *Idéhistoria i tiden*, s. 209

100 *Ibid.*, s. 209

101 *Ibid.*, s. 209

102 *Ibid.*, s. 209-210

103 Inledning i "Meddelanden: Arkivet för folkets historia", 1/1974 (Stockholm)

104 "Program för arkivet för folkets historia" i "Meddelanden: Arkivet för folkets historia", 1/1973 (Stockholm)

105 *Ibid.*

fälla. Men det visar på att det finns ett liknande sätt historiker använder folket i ett svenskt sammanhang.

Ser man bortom det faktum att mentaliteter är svårfångade i sig, eftersom de av definition inte framkommer tydligt, finns det ytterligare en dimension av svårigheter när man ska skriva just ”folkets idéhistoria”. Ambjörnsson pekar på att arbetarna och bönderna är inte de som har haft möjlighet eller orsak att lämna särskilt mycket text efter sig.¹⁰⁶ Det är inte så att de vid tidpunkten var helt osynliga:

Våra historieskrivare har visserligen för länge sedan lämnat kungarna och krigen bakom sig men i den mån folket har framträtt är det mest som kurvor och diagram.¹⁰⁷

Men hur går man tillväga för att skriva folkets historia utanför kalkylerna, om man vill lyfta fram det, framförallt, tänkta livet, idéerna och mentaliteterna, enligt Ambjörnsson? Eftersom folket inte skrivit sin egen historia, när de medverkar är de ofta i en negativ bemärkelse; inte minst när vi når folket genom statens maktutövning, det existerar en oöverkomlig distans till människorna man vill beskriva, de får inte komma till tals på eget bevåg, ett källkritiskt problem.¹⁰⁸

Skulle vi bara kunna utgå ifrån inkvisitions papper när vi beskrev Galileis idéer hade vår idéhistoria förmodligen sett lite torftigare ut. Men Galilei skrev själv ned vad han tänkte och trodde. Det är skillnaden.¹⁰⁹

Men Ambjörnsson hade funnit ett material, som han fann närmast helt förbiset av svenska idéhistoriker, nämligen det som existerar i samband med folkrörelserna som tog sin fart under slutet av 1800-talet.¹¹⁰ Framförallt handlade det om en viktig aspekt av deras existens som Ambjörnsson särskilt ville framhäva; *man läste*.¹¹¹ Läsningen, eftersom den var så central, där själva läsandet kunde anses vara viktigare än det som ibland faktiskt lästes, skulle mynna ut i en litterat arbetarkultur.¹¹² Framförallt vill Ambjörnsson peka på den breda läsning som gjordes: inom det socialdemokratiska studieförbundet exempelvis, var man särskilt entusiastisk över Henrik Ibsen och Viktor Rydberg och inom nykterhetsrörelsen läste man vid sidan av nykterhetslitteratur allt från skönlitteratur till populärvetenskap.¹¹³ Denna typ av läsning som växte fram, skiljer Ambjörnsson

---

106 Ambjörnsson, *Idéhistoria i tiden*, s. 210

107 Ibid., s. 210

108 Ibid., s. 211

109 Ibid., s. 211

110 Ibid., s. 211-212

111 Ibid., s. 212

112 Ibid., s. 212

113 Ibid., s. 212

också tydligt från den typen av läsning som tidigare skett bland folket. Den läsning som statskyrkan ålagt: studiet av katekesen, där det snarare handlade om attoreflekterad kunna återberätta.¹¹⁴

Poängen är att även om det framkommit att stora delar av befolkningen kunde läsa långt tillbaka i historien var de samtidigt illitterata.¹¹⁵ Vad Ambjörnsson finner i den lärda arbetarkultur som växte fram med folkrörelserna är i princip det motsatta; man strävade efter att tolka och kommentera det man läste.¹¹⁶ Nykterhetsrörelsen var viktig, inte minst eftersom studiecirkeln anses vara en av dess skapelse och genom detta blev läsningen framförallt en kollektiv företeelse; man samtalade utan någon auktoritär lärare och kunskapssökandet blev därmed ett gemensamt projekt.¹¹⁷ Utfallet blir spännande. Man läste materialister bredvid idealister, något som kanske kan verka knepigt för en idéhistoriker som är van att kunna placera in idéströmningar i sina respektive fack.¹¹⁸ Detta är en viktig dimension av "folkets idéhistoria", idéerna i sig får en annorlunda betydelse, en annan förståelse för hur idéer förhåller sig till varandra kan behövas.

Vad Ambjörnsson vill peka på är det sätt idéerna anammades på "gräsrotsnivå", hur de omformades och gjordes förståeliga, där materialismen och idealismen inte nödvändigtvis behövde vara inkompatibla.¹¹⁹ Läsningen är också viktig eftersom den gav möjlighet att få distans till den miljö man levde i, med nya ord, begrepp och idéer kunde man på detta sätt se världen med nya ögon.¹²⁰

Det är just forskningen om detta fenomen, denna lärda arbetarkultur, som Ambjörnsson ville genomdriva med sin professur i Umeå. Man ville möjligtvis rekonstruera en idémiljö, genom arkivmaterial och även genom att göra intervjuer med de som faktiskt levde och medverkade under 20- och 30-talet.¹²¹ "Folkets idéhistoria" går att finna i en specifik tid, en specifik plats. Materialet framhävs framförallt som en viktig dimension i det hela; det som fanns tillgängligt i de stora arkiven.

Vad Ambjörnsson ville poängtera var att om den tidigare forskningen inom ämnet visat på hur man ifrån folkrörelserna lärde arbetarna en "föreningsteknik och organisationsvana" ville Ambjörnsson nu visa det "kunskapsideal och bildningsiver" som följde i dess spår.¹²² Idéhistoria kan bli en tillgång för att ge en ökad förståelse för konsekvenserna av folkrörelsen; spår man kan se långt fram i tiden. Vad som framkommer här är inte enbart arvet av ett kunskapsideal utan också en

---

114 Ambjörnsson, *Idéhistoria i tiden*, s. 212

115 Ibid., s. 211

116 Ibid., s. 213

117 Ibid., s. 213

118 Ibid., s. 214

119 Ibid., s. 214

120 Ibid., s. 214

121 Ibid., s. 214

122 Ibid., s. 215

människotyp: den skötsamma arbetaren.¹²³ Idén om den skötsamme arbetaren finns alltså redan här i installationsföreläsningen. Ambjörnsson beskriver det som en reaktion på den tidiga industrialismens arbetare, "vars vandringar, spontana arbetsnedläggelse, maskningar, superi och i övrigt oreglerade beteende man ogillade".¹²⁴ Just det oreglerade är viktigt att understryka, där nykterhetsrörelsen och nykterhet i sig skapar en människa som inte enbart avstår alkohol utan också reglerar andra aspekter av sitt liv och vad Ambjörnsson vill kalla just en mentalitet.¹²⁵ Det viktiga med den typ av undersökning Ambjörnsson ville genomföra handlar om att få fram funktionen av idéer¹²⁶. Där det avsevärt kunde skilja sig från miljö till miljö hur idéerna kom till uttryck, tolkas och förstås; "Folket har inte endast passivt mottagit utan också skapat".¹²⁷

3.3. Annales-skolan

I installationsföreläsningen fann Ambjörnsson stöd i framförallt två former av historisk forskning som bedrivits utanför Sverige, *Annales*-skolan och den av Carlo Ginzburg. När det kom till mentalitetsbegreppet lutade sig Ambjörnsson mot en skola av franska historiker som kom att ingå under namnet *Annales*-skolan och deras så kallade "histoire des mentalités"; mentalitetshistoria.¹²⁸ Framförallt lägger Ambjörnsson vikten vid de källor som många av de franska historikerna använt; målningar, memoarer, läkarjournaler och så vidare.¹²⁹ Dessa historiker kunde nu alltså lämna den lärda världen och istället fanns det en möjlighet att beskriva den historiska vardagen. Ambjörnsson såg dock begränsningen i de flesta av deras arbeten då, som tidigare nämnt om källmaterialets begränsningar utifrån folket, att de som lämnat memoarer och etikettböcker efter sig är de lärda skikten, ofta borgerligheten.¹³⁰

Ambjörnsson pekade även ut Emmanuel Le Roy Ladurie och dennes bok *Montaillou, en fransk by 1294-1324* (1975), om en medeltidsby i de franska Pyrenéerna under medeltiden, men sållar honom inte explicit till *Annales*-skolan.¹³¹ Montaillou räknar Ambjörnsson in bland de verk som grundar sig på "negativt" källmaterial, alltså de som framhäver folket men gör de ur material som filterats genom "makten".¹³² Det kan vara värt att nämna att Montaillou har en liknande men samtidigt väldigt olik innehåll än det Ambjörnsson ville genomföra. Boken handlar också om vad man skulle kunna kalla folket, förlagd till en helt annan tid såklart, kättare under medeltiden, men

---

123 Ambjörnsson, *Idéhistoria i tiden*, s. 215

124 Ibid., s. 215

125 Ibid., s. 215

126 Ibid., s. 215

127 Ibid., s. 216

128 Ibid., s. 208

129 Ibid., s. 209

130 Ibid., s. 209

131 Ibid., s. 211

132 Ibid., s. 212

för Le Roy Ladurie handlar det om att visa vardagens detaljer, det sätt man interagerade i framförallt hemmet och det sätt man talade med varandra om de mest "triviala" tingerna och vardagens små riter.¹³³ Ambjörnssons forskning var redan i installationsföreläsningen förlagd till en annan miljö än den Le Roy Ladurie återger. Även om boken också handlar om folket, så är den undersökning Ambjörnsson vill genomföra förlagd till en redan ursprunglig organiserad form av aktivitet utanför hemmets väggar. Här handlar det såklart också om den skillnad i material de båda historikerna använder sig av: Ambjörnsson i folkrörelsernas arkiv, Le Roy Ladurie i inkvisitionsprotokoll. Istället nämner Ambjörnsson (utan direkt motivering) Michel Foucault som en historiker som möjligtvis skulle kunna ingå i gruppen.¹³⁴

Den franska Annales-skolan har en lång historia, redan 1929 skulle den franska historiska tidskriften *Annales d'histoire économique et sociale* för första gången publiceras, den tidskrift som givit skolan dess namn.¹³⁵ För grundarna, historikerna Lucien Febvre och Marc Bloch handlade det framförallt om en protest mot den dominerande historieskrivningen.¹³⁶ Vad dessa historiker vände sig i mot var den historiesyn som etablerades i slutet av 1800-talet, den Langlois och Seignobos förespråkade. Året tidigare hade bröderna Weibull som tidigare nämnt grundat *Scandia*, där de framförallt anknöt till just den syn som Febvre och Bloch nu ville förändra. Nu handlade det om för de franska historikerna att släppa den detaljbetonade positivistiska historieskrivningen och istället se de stora sammanhangen, man ansåg att historikerna hade förlorat helhetsperspektivet.¹³⁷ Men både för Annales-skolan och *Scandia* handlade det om att skriva en ny historia. Febvre och Bloch, liksom Weibull, skulle "vinna" det historiska slaget i sina respektive länder, även om historiesynen i grund och botten skiljde sig avsevärt.¹³⁸ Motsättningen handlade inte minst om på det sätt politik skulle integreras med de "sociala, ekonomiska och mentala strukturer" Annales-skolan syftade till att undersöka.¹³⁹ Annales-skolan kan alltså vara viktig att förstå i sin relation till den allmänna historieskrivningen i Sverige, inte enbart den idéhistoriska.

Det är inte så att tidskriften och skolan verkat statiskt eller likartat sedan dess grundande. Redan tidigt fanns det ett vitt ämnesintresse. Grundaren March Blocs forskade om agrarhistoria och om feodalismen där kollektiva uppfattningar hamnade i centrum¹⁴⁰. Lucien Febvres forskning var mer individriktad, bland annat om den franska 1500-tals författaren François Rabelais, även om

---

133 Emmanuel Le Roy Ladurie, Montalliou: en fransk by från 1294-1324 (Stockholm, 1980)

134 Ambjörnsson, *Idéhistoria i tiden*, s. 208

135 Odén, *Annales-skolan* s. 7

136 Ibid., s. 8

137 Ibid., s. 8

138 Ibid., s. 9

139 Ibid., s. 9-10

140 Peter Burke, *Annales-skolan: en introduktion*, (Göteborg 1992) s. 45-47

den också gjorde större uttalanden om ”1500-tals människan”.¹⁴¹ Historikern som skulle ta över rodret efter grundarna var historikern Fernand Braudel som kanske är mest känd för sin forskning om Medelhavet, och inspirerade arbeten om geografiska regioner och ”la longue durée”; den långa tidens historia.¹⁴² Även Braudels forskning var alltså inriktad mot det kollektiva och helheten; den utveckling som sker över långa perioder. Den senare Annales-skolan skulle präglas av en pluralistisk inriktning där framförallt mentalitetshistorien i generationen efter Braudel fick betydelse.¹⁴³ De specifika historiker Ambjörnsson nämner i installationsföreläsningen från denna generation är historikerna Jacques Le Goff och den tidigare nämnda Philippe Ariés utöver Emmanuel Le Roy Ladurie. Jacques Le Goff sysslade framförallt med medeltiden, bland annat genom att återge den ”den medeltida fantasin” om döden och skärselden, inte minst handlade det om att återge de mentaliteter, ”tankevanor” och ”intellektuella apparater” som man kunde i finna växa fram under 1100- och 1200-talet.¹⁴⁴

Birgitta Odén pekar framförallt på tre faktorer som försvårar eller försvårade Annales-skolans inträde bland den svenska historieskrivningen. Utanför den politiska historiens dominans kan man också framhålla det generella ointresset för lokalhistoria som karaktäriserat den svenska historieskrivningen och de franska historikerna anknöt till.¹⁴⁵ Den andra faktorn går att härleda till den historieskrivning som skulle bli framträdande efter Weibull-inriktningens dominans, den typ av socialhistoria och historiematerialism där den historiska förändringen låg i fokus.¹⁴⁶ Annales-skolan var i viss mån också inriktad mot förändring, men det handlade snarare om de trögare svårörliga strukturerna över långa perioder och geografiska områden, inte minst efter Braudel. Den tredje är den professionalisering och specialisering av historieämnet som skulle ske. Där fann man Annales-skolans mer vidlyftiga historiska produkter, över vad som kanske skulle bli ämnes- eller fältgränser i ett svenskt sammanhang, som ett försvårande.¹⁴⁷ Det fanns alltså barriärer som gjorde Annales-skolans relation till den svenska forskningen komplicerad under en lång tid. I Sverige uppstod därmed en viss polemik när den franska skolan mötte svenska historiker bland vilka den politiska historien som sagt dominerat.¹⁴⁸ Men främst handlar det länge om ett generellt ointresse, få av Annales-skolans historikers verk recenseras eller citeras i svenska sammanhang under en lång tid.¹⁴⁹ Skiftet sker framförallt i början av 80-talet, där Ambjörnssons installationsföreläsningen befinner

---

141 Peter Burke, *Annales-skolan*, s. 51-53

142 Ibid., s. 60

143 Ibid., s. 105

144 Ibid., s. 102

145 Odén, *Annales-skolan*, s. 11

146 Ibid., s. 12

147 Ibid., s. 12

148 Ibid., s. 10

149 Ibid., s. 10

sig tidsmässigt. Inte minst måste man se detta i ljuset av Le Roy Laduries Montaignou som översätts 1980 och vars kommersiella framgång troligtvis driver på fler översättningar av franska historiker. Philippe Ariés *Barndomens historia* (1960) kommer i svensk översättning 1982 och Braudels *Civilisationer och Kapitalism 1400-1800* (1979) i tre band mellan 1982-86 för att ge några exempel. Man kan se Ambjörnsson här som i precis "rätt tid", det finns en anledning till att Annales-skolan inte intresserat svenska historiker, men vid tidpunkten för installationsföreläsningen verkar detta i upplösning. Ambjörnsson hade som sagt tidigare relaterat till denna skola, redan under mitten av 70-talet, men ett växande intresse och svenska översättningar verkar ske framförallt i början av 80-talet.

3.4. Carlo Ginzburg

Den andra inspiratören, om man kan kalla det så, och den som ges mest utrymme i installationsföreläsningen är den italienska idéhistorikern Carlo Ginzburg, och dennes bok *Osten och maskarna* (1976) som Ambjörnsson även recenserade i *Lychnos* 1981-82. Boken behandlar en tillsynes unik figur, mjölnaren Domenico Scandella, även kallad Menocchio, som levde under 1500-talet i norra Italien.¹⁵⁰ Ginzburg hade kommit i kontakt med denna underliga person när han arbetade med en bok om en italiensk sekt anklagad av inkquisitionen för häxeri. Även Menocchio framkommer här ur inkquisitionen och dess förhör, likt det gjorde för Le Roy Ladurie. Alltså ur den "negativa" position Ambjörnsson problematiserat. Men Ambjörnsson finner samtidigt mycket värdefullt i Ginzburgs arbete, framförallt på det sätt verket uppfattar förbindelser mellan den folkliga och den lärda världen.¹⁵¹ Menocchio står för en mycket sällsam världsbild vilket framkommer i de inkvisitions-dokument Ginzburg återger. Världsbilden stred framförallt mot kyrkans officiella lära som skulle påläggas folket. Det fanns alltså utrymme för en egenhet, en originalitet, i Menochios åsikter som fascinerade Ginzburg menar Ambjörnsson.¹⁵² Världen uppstod ursprungligen ur ett kaos, även Gud, på det sätt ost gör ur mjölk. I denna värld skulle sedan människorna uppstå, likt maskar, i den världsliga osten. Vad Ambjörnsson lägger vikt vid är den förskjutning mot vad han anser vara den traditionella uppfattningen om kulturell påverkan: den reser "nedåt".¹⁵³ Men behöver då idéerna verkligen följa denna väg? Ginzburg, menar Ambjörnsson, framhåller att den folkliga idévärlden snarare agerar cykliskt. Menochios världsbild innehöll ett inslag av en lärd värld, de böcker han läste, men han gjorde den samtidigt till sin egen.¹⁵⁴

Idéernas funktion, det sätt de mottas och omformas när de kommer i kontakt med faktiska

---

150 Carlo Ginzburg, *Osten och maskarna* (Stockholm 1983) s. 25

151 Ambjörnsson, *Idéhistoria i tiden*, s. 210

152 Ibid., s. 210

153 Ibid., s. 210

154 Ibid., s. 210

människor, är det viktiga i sammanhanget. Ambjörnsson tar fasta på Ginzburgs tillvägagångssätt, men pekade på att det vid tillfället inte genomförts ”någon bredare empirisk forskning utifrån denna modell”.¹⁵⁵ En poäng Ginzburg själv vill göra är möjligheten att ge den portion av befolkningen som genom historien varit "tyst" en röst och en individualitet, om nu källmaterialet tillåter, i motsats mot den "nummerhistoria" som hade uppstått ur den nya socialhistorien.¹⁵⁶ Det finns ingenting direkt typiskt hos Menocchio, han är trots allt utsatt för inkquisitionen för sina åsikter, och hans "relativa isolering i byn" stödjer denna poäng.¹⁵⁷ Men de åsikter som han formade hade trots allt gränser, kulturen erbjuder möjligheter, han använder de verktyg han har tillgängliga för att forma sin världsbild, men det finns en gräns, "en bur", inom vilken Menocchio kan forma sina idéer.¹⁵⁸ Ginzburg hävdar därmed att det går att finna en representativ aspekt i det enskilda fallet, det finns en underliggande bondekultur hos denna mjölnare som går att spåra.¹⁵⁹ Den kultur som även Ginzburg, likt det Ambjörnsson framhåller, går att finna ur "repressionens arkiv".¹⁶⁰

4. Den skötsamme arbetaren

4.1. Introduktion

Fem år efter att installationsföreläsningen publicerades i *Lychnos* utkom Ronny Ambjörnssons *Den skötsamme arbetaren, idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880-1930* (1988). I stora drag utgör Ambjörnsson huvudsakliga tes att det i början av 1900-talet växte fram ett slags skötsamhetens kultur, ur de föreningar och rörelser som uppstod i det västerbottniska Holmsund, som är platsen för undersökningen.¹⁶¹ Boken är på många sätt ett resultat av det som Ambjörnsson framställde i installationsföreläsningen. Läser man den ytligt framstår bokens konturer nästan klara redan då. Temat om skötsamhetskulturen finns i installationsföreläsningen, likväl gör det centrala temat kring bildning och Holmsund, även om det är mentalitetsaspekten som Ambjörnsson fann i ”skötsamheten” som ger namn åt boken. Det finns en anledning till att tiden mellan installationsföreläsningen och bokens publicering tar en lång tid. Det är en medveten handling. Ambjörnsson är öppen med att den vid utkomsten i princip redan var klar fem år tidigare.¹⁶² Ambjörnsson pekar på att den *Den skötsamme arbetaren* inte liknade någon annan idéhistorisk text

---

155 Ambjörnsson, *Idéhistoria i tiden*, s. 211

156 Ginzburg, s. 16

157 Ibid., s. 16

158 Ibid., s. 16

159 Ibid., s. 16

160 Ibid., s. 17

161 Ronny Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren: idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880-1930*, (Stockholm 1988), s. 9

162 Ibid., s. 23

han läst och därför valde att vänta med publikationen.¹⁶³

Det ursprungliga syftet var att boken skulle beskriva idélivet i Holmsund i sin helhet, där en ”lokal offentlighet” ställs i relation till en ”nationell offentlighet och centrala bildningsdirektiv”.¹⁶⁴ Men det som istället skulle fascinera och intressera Ambjörnsson, och det han valde att lägga störst vikt vid, är just den ideala livsstil som framkommer i Holmsunds kulturliv, skötsamheten, en struktur som innefattade ”skilda idéer, attityder och verksamheter”.¹⁶⁵ Skötsamheten är alltså ett uttryck för ett folkligt ideal, ett ”folkets idéhistoria”. Resultatet blev enligt Ambjörnsson otympligt, att hantera materialet, att hantera det empiriska mot det faktum att de ”små idéernas epik” inte skulle falla bort var en knepig process.¹⁶⁶

Varför denna fascination av skötsamheten, dess aspekter och framväxt som Ambjörnsson ville visa på i Holmsund? Det kan vara viktigt att poängtera att boken för Ambjörnsson hade en självbiografisk karaktär, i Holmsund såg Ambjörnsson paralleller till sin egen uppväxt i en arbetarklassfamilj i Göteborg.¹⁶⁷ Kulturen som uppstod i nykterhetslogerna och fackföreningarna skulle komma att etableras även utanför dessa, och utgöra grunden för vad man kan kalla en mentalitet, som Ambjörnsson i boken definierar utifrån vardagsdimensionen av idéer och attityder.¹⁶⁸ Ambjörnssons egen uppväxt gav honom en möjlighet att tolka det empiriska materialet på ett sätt som annars skulle vara osynligt. Vad Ambjörnsson ville peka på är att han i sin egen uppväxt ser spår efter de attityder och beteenden som framkommer i undersökningen av Holmsund; att leva ett exemplariskt liv, en tro på utveckling och framsteg.¹⁶⁹ Ingen av de som nämns i Ambjörnssons familj var organiserade nykterister ”men de levde och verkade i den anda som nykterismen skapat”.¹⁷⁰ Nykterhetsrörelsen var ett projekt, ett led i en organisering, kring värden som sammanfaller med en ”växande självmedvetenhet bland arbetarna” vilket skulle få konsekvenser bortom nykterhetsrörelsen i sig.¹⁷¹ Det tillförs här ytterligare dimension till ”folkets idéhistoria”. Det faktum att idéerna fick konsekvenser i den bakgrund Ambjörnsson växte upp i, den personliga relationen till mentaliteten man kan finna i *Den skötsamme arbetaren*. Tiden mellan Ambjörnssons undersökning och den utförd av Ginzburg och Le Roy Ladurie är givetvis mycket längre. Ambjörnsson kan som nämns i installationsföreläsningen utföra intervjuer. En personlig relation till idéerna, mentaliteterna, i ett material är en intressant utgångspunkt för en historiker.

---

163 Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren*, s. 23

164 Ibid., s. 24

165 Ibid., s. 23

166 Ibid., s. 24

167 Ibid., s. 9

168 Ibid., s. 10

169 Ibid., s. 16

170 Ibid., s. 18

171 Ibid., s. 19

Det kan också vara viktigt att förstå att det är i en norrländsk miljö, i förlängningen en västerbottnisk och slutligen den i Holmsund som Ambjörnsson återger. Det är i framväxten och industrialiseringen av de norrländska timmerverken som man finner Holmsund och det måste förstås därefter. Den geografiska begränsningen spelar givetvis in här. Men likt det Ginzburg framhöll kan man fortfarande finna representativa aspekter i det enskilda. Aspekter av idéerna och mentaliteterna finner Ambjörnsson i det personliga, i en annan miljö än den i Holmsund, vilket på ett sätt bevisar denna poäng.

4.2. Den skötsamme arbetarens framväxt

Den skötsamme arbetaren: idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880-1930, handlar alltså framförallt om Holmsund. Orten industrialiserades snabbt under perioden och växte kraftigt i invånarantal, placerad i Umeälven östra mynning blev den en viktig ort i den framväxande norrländska timmerindustrin. Stuveriet i Holmsunds hamn och sågverket är det som skulle sysselsätta de flesta arbetarna på orten. Det som dominerar Holmsund under den här perioden är framförallt bolaget, i detta fall ”James Dickson & Co”. Ambjörnsson väljer att definiera relationen mellan arbetare och bolag som en ”patriarkalism”.¹⁷² Ambjörnsson framhäver att det finns en inneboende maktstruktur som sträcker sig utanför lönearbetet, en av både kontroll och beskydd. Detta även om en problematisering av termen sker, då det främst är den ”allmänna maktaspekten” i termen som är betydelsefull och inte könsaspekten (Ambjörnsson finner stöd i problematisering hos historikern Bo Nilsson i ett vid tillfället ofärdigt avhandlingsarbete).¹⁷³ Man kan fråga sig hur könsaspekten i detta sammanhang också spelar in givetvis, könsaspekten berörs också i vissa delar i boken men i andra sammanhang. Bolaget dominerar nästan alla aspekter av samhället. De avlönar som sagt inte enbart arbetarna, det är bolaget som finansierar kyrkan och avlönar lärarna på orten; arbete, skola och kyrka på orten glider alltså tillsammans under vad som kan kallas ett patriarkaliskt bolagsvälde.¹⁷⁴ Det finns en personlig relation i detta, bolaget krävde en motprestation, arbetarna på orten skulle iakttä ett nyktert leverne, i vad Ambjörnsson kallar en skötsamhet.¹⁷⁵ Ordningsreglerna som bolaget ställde upp skulle styra arbetarnas liv, det var en skötsamhet men i detta fall en skötsamhet på överhetens villkor.¹⁷⁶ Inte minst handlade det om de ölkrogar som växte upp kring hamnen där superiet successivt skulle leda till problem om man ser till hur bolagsledningen och kyrkan på orten såg på situationen.¹⁷⁷ I grund och botten handlade det om en ”vertikal lojalitet”, den

---

172 Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren*, s. 47

173 Ibid., s. 47, 66

174 Ibid., s. 47

175 Ibid., s. 47

176 Ibid., s. 48

177 Ibid., s. 42-43

patriarkala överhetens ställning skulle inte ifrågasättas, och det fanns ett uttalat intresse av bolaget att behålla denna struktur.¹⁷⁸ Ambjörnsson menar att bolaget, genom även kyrka och skolan på orten ”vaktade” en samling ”tänkesätt och attityder” hos arbetarna som bevarade detta system.¹⁷⁹ Men det finns en motsättning i detta bolagsväldet. Ambjörnsson pekar mot, genom argument som historikern Per Frånberg lagt fram i sin *Umeåsystemet. En studie i alternativ nykterhetspolitik 1915-1945*(1983), att framväxten av nykterhetsrörelsen går att läsas som en reaktion på bolagsväldet.¹⁸⁰ De förändringar, den proletarisering som industrialiseringen och bolagsväldet var ett resultat av, ersatte det äldre ”sociala kontrollnät” som by-samhället erbjöd menade Frånberg enligt Ambjörnsson.¹⁸¹ Även i bystadgarna fanns det ett sedlighetsövervakande och upplösningen av den äldre ordningen ledde till ett allt mer utbrett drickande.¹⁸² Detta skulle kunna låta motsägelsefullt, om man ställer det mot att bolagsväldet ofta hade ett liknande uttalat behov av att kontrollera superiet bland sina arbetare. Men det trots allt genom en fundamentalt annorlunda maktrelation, den tidigare nämnda vertikala lojaliteten framstår inte som tillräcklig. Ett tomrum av social ordning uppstod genom vilket dryckenskapen utbreddes sig och bolagsväldets patriarkalism då inte förmådde stävja.¹⁸³ Nykterhetsrörelsen kan alltså hävdas vara en reaktion den utbredda dryckenskapen, det ”moraliska kaos”, som var en följd av bolagsväldet.¹⁸⁴

Det är viktigt att förstå denna bit av den ”skötsamma arbetarens” bakgrund. Skötsamhet i sig var inget nytt fenomen, den har en bakgrund i det äldre bysamhället, och även bolagsväldet, det som arbetarna ofta skulle komma att organisera sig emot, strävade efter liknande mål. Mentaliteten, skötsamheten, framstår som något som har rötter långt tillbaka i tiden. De idéer Ambjörnsson spårar är ingenting som bara uppstår ur ingenting i folkrörelserna. Det är lätt att se hur man kan koppla detta till en idé om mentaliteter; en något ”trögare” idéstruktur.

För arbetarna handlade det om att upprätta en skötsamhet på *egna villkor*.¹⁸⁵ Det är en utveckling som sker successivt, ”där patriarkalismen mycket långsamt ersätts av en ny självmedvetenhet”.¹⁸⁶ Folkrörelsernas etablering i Holmsund, där både nykterhetsrörelsen och väckelserörelsen fanns representerade vid 1900-talets början och den första fackföreningen nå orten 1905, skulle alltså ge arbetarna förmåga och möjlighet att forma sin egen skötsamhet. Nykterhetsrörelsen på orten ges en viktig roll av Ambjörnsson i boken, väckelserörelserna var som

---

178 Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren*, s. 48

179 Ibid., s. 48

180 Ibid., s. 55

181 Ibid., s. 55

182 Ibid., s. 55

183 Ibid., s. 55

184 Ibid., s. 55

185 Ibid., s. 55

186 Ibid., s. 57

sagt också etablerade på orten, men för att ta Frälsningsarmén som exempel var de aldrig ”massrörelser” i den mån att dessa var mer inriktade på hängivenhet hos medlemmarna till saken snarare än en större mobilisering.¹⁸⁷ Men nykterhetsrörelsen skulle alltså etableras på orten, godtemplarlogen Skärgårdsblomman redan 1884, och organisera sig kring ett stopp på det superi som även arbetarna själva då ansåg vara ett problem.¹⁸⁸ Vad var det då man såg i superiet? Ambjörnsson pekar att det framförallt handlade om att återerövra en självkontroll, i superiet tappade man kontrollen över sin situation; det gällde att motarbeta det djuriska, drifterna och begäret, inom vilket nykterheten spelade en nyckelroll.¹⁸⁹ Men hur fungerade skötsamhet i denna process? Vad menar Ambjörnsson när han pekade på ett framväxande ideal, den skötsamma arbetaren, hos medlemmarna? Vad är det han framförallt ville återge? Det följer i tre led även om de alla så klart, i viss mån, är en del av arbetet av direkt nödvändighet. Men man kan tala om en huvudinriktning för Ambjörnsson. Det första handlar om att det inte är det levda livet, på det sätt medlemmarna direkt spelar ut de ideal om skötsamhet som uppkommer i Holmsund. Det levda livet kan sättas i relationen till idealet om skötsamhet, men den skötsamme arbetaren är så att säga ingen bokstavig skötsam arbetare. Men det görs en distinktion till i den skötsamma arbetarens existens som ett ideal eller idé:

Jag är inte i första hand intresserad av om denne skötsamme arbetare existerade i sinnevärlden. Som idealtyp innehåller begreppet en rad komponenter, varav en del är centrala och konstitutiva, andra avledda och mer marginella, men ändå historiskt viktiga.¹⁹⁰

Den handlar alltså om en abstraktionsnivå till i konstruktionen, tanken om en idealtyp (i vad man kan anta en sociologisk tradition), det Ambjörnsson besläktat sitt angreppssätt med, blir här ett hjälpmedel för Ambjörnsson att förmedla den skötsamme arbetarens framväxt.¹⁹¹ Även om det snarare är en *typ* av en idealtyp, och inte framstår som direkt teoribildande för Ambjörnsson. Ett annat viktigt inslag som Ambjörnsson framhåller är att den skötsamme arbetaren är ”ett motsägelsefullt begrepp”.¹⁹² Det skiljde sig mellan den skötsamhet facket förespråkade, vilken i grunden var kollektivt organiserad kring klassintressen, och den i nykterhetslogen där idealet framförallt var individuellt och människan stod i centrum.¹⁹³ Arbetarna var ofta aktiva både i facket och nykterhetslogen. I fackföreningarna handlade det framförallt om den skötsamhet och ordning

---

187 Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren*, s. 58

188 Ibid., s. 56

189 Ibid., s. 71

190 Ibid., s. 72

191 Ibid., s. 72

192 Ibid., s. 72

193 Ibid., s. 72

man skulle iaktta i relationen eller kampen med arbetsgivaren, det finns en heder, en stolthet bakom arbetarnas organisering.¹⁹⁴

Nycterhetsrörelsen syftade till att vägleda arbetarna på orten från de djuriska begären och ge dem en ny riktning. Under dess existens under 1800-talet handlade framförallt om kontroll men också att skapa en inre gemenskap, ett hem, inom vars väggar man skulle knyta band till sin andra familj: den i logen.¹⁹⁵ Inte minst handlar det om vikten av kontroll och om att kontrollera sig själv i detta sammanhang; om reglerna inte följdes blev man utesluten.¹⁹⁶ Men vid sidan av de regler medlemmarna skulle hålla fast vid framkommer också ett utrymme för diskussion. Det diskuteras flitigt. Det finns en viktig poäng här Ambjörnsson ville framhålla. Att resonera, det diskussionen syftade till, gav medlemmarna möjlighet att reflektera och framförallt få distans till sin omgivning.¹⁹⁷ Att resonera är ett led i skötsamhetens projekt menar Ambjörnsson.¹⁹⁸ Inte enbart syftade det till att få kontroll och distans till den värld man levde i men också om en maktaspekt; det handlar om en erövring av det offentliga språket.¹⁹⁹ Genom de diskussioner man höll i logen fick arbetarna möjlighet och träning i att med språkets hjälp finna verktyg att greppa ämnen även utanför nycterhetssaken.²⁰⁰

Nycterhetslogen skulle komma att skifta, men samtidigt vara ”inriktad på att forma beteende”, från att framförallt handla om nycterhet mot ett värde det diskussionerna och resonemangen anspelade på: bildning.²⁰¹ Detta utgör inte minst grund för bildandet av studiecirkeln 1912 som i kombination med lånebibliotek bildade en generation av medlemmar som förespråkade ideal som Ambjörnsson ser gick i skötsamhetens projekt: ”läsning, debatt, studieverksamhet, en rationellt organiserad fritid”.²⁰² Den skötsamma människan blir här enligt Ambjörnsson ”en individ som kan ta ställning till sin omgivning utifrån en genomtänkt och på insikt grundad uppfattning”.²⁰³ Läsnigen blev alltså också en viktig dimension av engagemanget och likt diskussionerna handlade det framförallt om ett reflekterande läsande; att samtala och förstå det man läste var var en del av processen.²⁰⁴ Det handlade om ett aktivt kunskapssökande och den gemenskap som är resultatet handlar snarare om ”attityder och mentalitet” än idéer.²⁰⁵ Det är inte så att det inte fanns en politisk dimension av organiseringen i Holmsund men den gjordes framförallt utanför studiecirkeln. Det

---

194 Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren*, s. 112

195 Ibid., s. 76

196 Ibid., s. 78

197 Ibid., s. 83

198 Ibid., s. 83

199 Ibid., s. 83

200 Ibid., s. 83

201 Ibid., s. 93

202 Ibid., s. 95

203 Ibid., s. 93

204 Ibid., s. 119

205 Ibid., s. 119

bildades en socialdemokratisk arbetarekommun på orten. I den politiska organiseringen finns en liknande tråd av tro på kunskap, många av medlemmarna i logen var som sagt också involverade i facket och senare i den socialdemokratiska arbetarrörelsen. Den politiska medvetenheten spelade alltså också en viktig roll för skötsamhetsidealet. Man kan kort säga att det inom politiken lika mycket handlar om vikten av kunskap och bildning; eftersom som på det sätt det ofta återges genom uttrycket ”kunskap är makt”, vilket arbetarna insåg.²⁰⁶

Men det uppstår en ”ironi” i denna utveckling vilket Ambjörnsson leder läsaren emot. Läsandet i studiecirkeln uppstår som sagt som en gemensam process, där vad man kan säga det strävades efter att alla medlemmar skulle medverka till en så hög grad som möjligt i detta gemensamma kunskapssökande.²⁰⁷ Det fanns en underliggande solidaritetsmoral och en ”högre person” får inte vara de som bildar folket här, folkbildning skulle ske på deras villkor.²⁰⁸ Men vad som sker är en utveckling från en spontan läsning mot en systematiserad och en mer formaliserad bildningsverksamhet.²⁰⁹ I slutet av 1919 hålls de första kurserna, den gemensamma läsningen ersätts successivt av regelrätta kurser.²¹⁰ Men den kommer även locka fler människor, studiecirkeln skulle växa avsevärt under början av 1920-talet.²¹¹ Formaliseringen av verksamheten och fördragen skulle fortsätta, kunskapssökandet och bildandet når alltså en ny fas.²¹² Det handlar framförallt om att en liten grupp av medlemmarna är speciellt verksamma, de är dessa personer som driver på utvecklingen av kurserna, skriver i tidskriften och håller fördrag.²¹³ Det sker alltså en gradvis ”elitisering” menar Ambjörnsson.²¹⁴ ”Folkets idéhistoria” är nu på väg någon annanstans. Det är inte en utveckling som undgår medlemmarna, det förekommer kritik om ”klickvälde” och ”kotteribildning”, men situationen fortlöper in på 30-talet.²¹⁵ Vid mitten av 30-talet verkar det som att engagemanget från medlemmarna avtar och antalet verksamma successivt sjunkit.²¹⁶ Ironin finner man här. Vad Ambjörnsson vill framhäva är den inställning som de ledande i cirkeln nu höll; i en ny typ av förmynderi, en ny form av den patriarkalism som folkrörelserna ursprungligen på många sätt vände sig emot.²¹⁷ Ungdomen som man försökte mobilisera ansågs nu håglös och behövde då en ledande hand av de ”upplysta” ledarna i studiecirkeln.²¹⁸ Bland medlemmarna skulle

---

206 Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren*, s. 180

207 Ibid., s. 123

208 Ibid., s. 124

209 Ibid., s. 123

210 Ibid., s. 126

211 Ibid., s. 126

212 Ibid., s. 130

213 Ibid., s. 134

214 Ibid., s. 137

215 Ibid., s. 139

216 Ibid., s. 139

217 Ibid., s. 146

218 Ibid., s. 145

alltså en förändring i ”mentaliteter och attityder” återigen ha ägt rum.²¹⁹

”Folket” i denna mening, de som involverade sig i folkrörelserna om man använder sig av Ambjörnssons definition, och i studiecirkeln på orten specifikt, kan man alltså säga genom bildning ”höjde” över sin omgivning. Skötsamhetsprojektet som från början framförallt handlade om nykterhet förskjuts till ett bildningsideal, vilket i sin tur leder in i en elitisering av de som är engagerade och en kärna av arbetarintellektuella uppstår. Man kan säga att resultatet av den distans till sin omgivning som kunskap gör möjligt får medlemmarna att tappa förbindelsen med den bakgrund de kommer ifrån; vilket gjorde rekryteringen och engagemanget hos kommande generationer svårare. ”Folkets idéhistoria”, skötsamheten och bildningsidealet, leder här i viss mån till en distans från folket i sig. Vad som från början var ett gemensamt kunskapssökande mynnade ut i en komplexare bildningsvärld de inom cirkeln skapat, och framstod inte längre lika tillgängligt och öppet för den utomstående. ”Folkets idéhistoria” mynnade alltså ut i någonting annat. Om ”folkets idéhistoria” ska förstås som de breda folklagrens, hur ställer man sig till arbetarintellektuella, i vilken mån måste de tankar man håller delas av andra för att det ska kallas en ”folkets idéhistoria”? Är det i mentaliteter eller det partikulära? Eller kan det vara båda? Den entusiasm man kan finna över bildningsivern i installationsföreläsningen är kanske inte lika tydlig i *Den skötsamme arbetaren*, det är snarare med en antydning av en viss besvikelse från Ambjörnsson man ser rörelsen växa fram i boken. Oavsett finner man hur folket, arbetarna på orten, träder fram och ges en personlighet. Man strävade efter bildning, att läsa, att diskutera, den intellektuella verksamheten definierar framförallt studiecirkeln. Folket ska bilda sig själva. Skötsamheten man strävade efter fick också konsekvenser för kommande generationer svenska arbetare om man ser på det sätt Ambjörnsson själv kan relatera till det man kan finna hos arbetarna i Holmsund. Det finns en tydligt representativ aspekt i skötsamhetsidealet, även om det är en undersökning av en begränsad geografisk plats och tid.

4.3. Källor

Det är huvudsakligen genom ett arkivmaterial som Ambjörnsson återskapar det arbetarideal, den skötsamhet, man då strävade efter i Holmsund, framförallt från Folkrörelsearkivet i Umeå.²²⁰

Genom protokollen kunde Ambjörnsson så att säga nå direkt till objektet, diskussionerna, det som stod på dagordningen på mötena, vilka finns nedtecknade och bevarade. Att nå det sätt folket själva uttrycker sig är en central del av den ”folkets idéhistoria” Ambjörnsson ville genomföra. Folket får här komma tilltals på egna villkor, inte genom en maktens korridorer. På många sätt är det ett exceptionellt material Ambjörnsson kan använda sig av; framförallt när det handlar om

²¹⁹ Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren*, s. 149

²²⁰ Ibid., s. 113

nykterhetsrörelsen, studiecirkeln och arbetarkommunen.²²¹ Det kan sägas Ambjörnsson är öppen med om att det material som finns sparad om väckelserörelsen inte är särskilt idéhistoriskt givande. Protokollen är inte lika utförliga, och säger inte lika mycket om medlemmarna och deras idéer, men Ambjörnsson menar att det är ett resultat av den verksamhetens art.²²²

Men det är inte enbart arkivens protokoll Ambjörnsson kan vända sig till när det kommer till att återge folkets historia i Holmsund. Hembygdshistorien blir också användbar, det är framförallt de som sysslat med Holmsund och samhällena vid Umeälven mynnings historia. En kulturhistorisk undersökning utförd av Västerbottens museum och artiklar i *Bebyggelsehistorisk tidskrift* är några av de källor Ambjörnsson fann av värde.²²³ Holmsunds hembygdskommitté var speciellt givande när de kom till beskrivningar av Holmsunds miljö, då utförda av de lokala själva.²²⁴

Forskningsbakgrunden som Ambjörnsson målar upp är mycket detaljerad, ner till akademiska C1-uppsatser. Men Ambjörnsson tillför en annan dimension till undersökningen; utanför protokollen och hembygdshistorien. Givetvis hämtade han också argument från andra historiker vilka forskat om folkrörelserna och liknande miljöer, framförallt i Västerbotten, men Ambjörnsson kunde för arbetets räkning också intervju personer som fortfarande levde och hade varit verksamma i folkrörelserna på orten.²²⁵ Just denna form av källa är minst sagt unik. Här når Ambjörnsson ännu ”närmre” folket kan man säga, i den direkta konversationen, även om det givetvis tillför ett källhistoriskt problem; det cirka 50-60 år efter folkrörelsernas blomstring på orten som intervjuerna hålls.

4.4. Folkrörelsens historieskrivning i Sverige

Den sista delen i boken berör Holmsunds plats i ett större sammanhang och på vilket sätt utvecklingen i orten kan vara representativt på ett nationellt plan; den om folkrörelserna i Sverige. Ambjörnsson menade att det givetvis var svårt att konkretisera detta med direkt bestämdhet, men samtidigt att Holmsund inte var ett unikt samhälle; den typ diskussion och läsning som fördes i Holmsund skedde inte nödvändigtvis endast där.²²⁶ Det handlade för Ambjörnsson om att skissera upp en bild av utvecklingen i landet som helhet, framförallt utifrån folkrörelseforskningen som utförts av historiker som var relativt etablerad vid bokens utkomst.²²⁷ Även om Ambjörnsson också hämtade argument från sociologi, ekonomihistoria, etnologi, pedagogik och sociologi.

Sten Lundkvists *Folkrörelserna i det svenska samhället 1850-1920* (1977) kallas av

---

221 Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren*, s. 65

222 Ibid., s. 65

223 Ibid., s. 66

224 Ibid., s. 66

225 Ibid., s. 231

226 Ibid., s. 235

227 Ibid., s. 235

Ambjörnsson ”det sammanfattande arbetet om de svenska folkrörelserna”. Här framkommer en social stratifiering även inom vad Ambjörnsson kallar folket, folkrörelserna mobiliserade framförallt yrkesskickliga arbetare, i en övre arbetarklass och lägre medelklass.²²⁸ Detta speglar givetvis tillbaka på verket och hur man bör definiera folket. Givetvis tillförs ytterligare en dimension till tanken om ”folkets idéhistoria”, en indelning av grupper är som sagt alltid i viss mån relativ och kan fördjupas. Det är framförallt olika teman Ambjörnsson finner stöd i bland tidigare forskning, även utanför historieskrivningen.

Bland pedagoger kan man hitta insikter om ”begrundande läsning, katekesläsning och paternalism(patriarkalism).²²⁹ Här blir Egil Johansson, som Ambjörnsson även samtalat med, i *The history of literacy in Sweden in comparison with some other countries* (1977) och Ulf P. Lundgren i *Att organisera omvärlden: en introduktion till läroplansteori* (1979) betydande.²³⁰

Bland etnologer och historiker fann Ambjörnsson insikter om dryckenskap och disciplinering, bland annat Birgitta Frykmans *Dryckenskap och disciplin – protest mot ett förborgerligade* (1986) och David Gaunts *Från proletariat till arbetarklassklass: sågverksarbetarminnen från Gävleborg* (1981).²³¹

En annan typ av historiker som också intresserat sig för folkrörelserna, mer specifikt väckelserörelsen, är kyrkohistorikerna. När det kommer till att beskriva den rörelsen var Gunnar Westins *Den kristna friförsamlingen i Norden* (1958) speciellt användbar för Ambjörnsson.²³² Vad man i alla fall kan säga är att de svenska idéhistorikerna lyser med sin frånvaro. Ambjörnsson får utarbeta sin ”folkets idéhistoria” utan att kunna vända sig till en tidigare idéhistorisk forskning i Sverige. Det är framförallt utländska idéhistoriker, om man kan kalla de så, exempelvis Carlo Ginzburg och även Robert Darnton som i en essä i *Stora kattmassakern och andra kulturhistoriska bilder från fransk upplysningstid*(1984), framhåller att det växte fram en ny typ av läsning, från en kvantitativ mot en kvalitativ, i slutet av 1700-talet i Frankrike som Ambjörnsson jämför med den som uppstår i Sverige.²³³ Det kan vara värt att nämna att Ambjörnsson redan då tidigare anspelat på en ny typ av läsning i installationsföreläsningen.

4.5. E.P. Thompson och arbetarkultur

En viktig strömning som Ambjörnsson anknyter till i *Den skötsamme arbetaren* är den brittiska forskningen om arbetarkultur där E.P. Thompsons *The Making of the English Working Class* (1963)

---

228 Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren*, s. 236

229 Ibid., s. 272

230 Ibid., s. 271

231 Ibid., s. 271

232 Ibid., s. 185

233 Ibid., s. 118-119

står som ett centralt verk. Ambjörnsson framhäver speciellt betydelsen för medvetandet bland arbetarna, det sätt klass inte endast formas utifrån ekonomiska faktorer utan att det också fanns en andlig och moralisk dimension av arbetarklassens framväxt som Thompson visade på.²³⁴ E.P. Thompson menade att klass enbart kan förstås om man också ser på den sociala och kulturella formation den formar över en betydande tidsperiod.²³⁵ Thompsons bidrag var ett försök att rädda arbetarklassen från den *condescension of posterity*, den inneboende nedlåtenhet, som historiker tidigare hanterat arbetarklassen på.²³⁶ En sorts rehabilitering av arbetarklassens människor i industrialiseringens omtumlande period som även de var levande tänkande människor, och individens och gruppens föreställningar ges en roll, ett tema som man även kan finna i *Den skötsamme arbetaren*. Framförallt fann Ambjörnsson en spännande framväxande forskning om arbetarkultur i Sverige, i en liknande tradition vid *Den skötsamme arbetarens* utgivning.²³⁷ Lars Edgren framhåller att E.P. Thompson och den brittiska skolans intåg i Sverige skett sent, den kvantitativa och teoretiskt inriktade nya socialhistorien som med sin marxistiska teoretisering hade lett till att ett intresse för människan utanför materiella och strukturella förhållandet gått förlorat.²³⁸ Men under 80-talet skedde en vändning och kulturen träder in i den svenska arbetarhistorien. Kultur i denna mening snarare ett antropologiskt begrepp, värden och normer, än det kulturbegrepp man förknippar med teater och litteratur.²³⁹ Ambjörnsson pekat på Björn Horgbys *Den disciplinerade arbetaren: brottslighet och social förändring i Norrköping 1850-1910* (1986), Stefan Bohmans *Arbetarkultur och kultiverade arbetare: en studie i arbetarrörelsens musik* (1985) och Lars Edgren *Lärling-gesäll-mästare* (1987) m.fl. vilka utkommer i denna tradition.²⁴⁰ Man skulle kunna se denna traditions utveckling som parallell med det arbete Ambjörnsson bedrev, resultaten ser man i den senare hälften av 80-talet. Det kan kort sägas att Ambjörnssons bok skulle ingå i en diskussion som uppstod bland de som sysslade med arbetarkultur och på det sätt ”den skötsamme arbetaren” kunde vara en representativ term.²⁴¹

Ser man till de förra nämnda verken finns det även en ytterligare strömning här. Kultiverad är en term förknippad med etnologerna Jonas Frykman och Orvar Löfgren och *Den kultiverade människan* (1979) och även från sociologen Lorentz Lyttkens i *Den disciplinerande människan*

---

234 Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren*, s. 21

235 E.P. Thompson, *The Making of the English Working Class* (London, 1963), preface

236 E.P. Thompson, preface

237 Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren* s. 21-22

238 Lars Edgren, ”Hantverkarna och arbetarkulturen. En aspekt av klassformering” i *Scandia* vol. 2/1990, <https://journals.lub.lu.se/scandia/article/view/1003> (2019-01-11) s. 232

239 Edgren, s. 232

240 Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren*, s. 21-22

241 Stefan Nyzell, ”Arbetarkultur i brytningstid. Reflektioner kring kulturhistorien, den nya kulturhistorien och historien bortom den nya kulturhistorien i den svenska arbetarhistoriska forskningen” i *Scandia* 1/2007, <https://journals.lub.lu.se/scandia/article/view/1733/1373> (2019-01-11)

(1985). Båda verken ser Ambjörnsson i den tradition sociologen Norberth Elias framfört i *Über den Prozess der Zivilisation* (1939), som enligt Ambjörnsson utgörs av en ”gradvis övergång” från en ”vild” mentalitet mot en mer kontrollerad i den västerländska aristokratin.²⁴² Kultivering, disciplinering och civilisering blir här liknande begrepp enligt Ambjörnsson.²⁴³ Det är en begreppsbasead utgångspunkt. Ambjörnssons skötsamhetsideal utgår också från en sorts disciplinering. Men det finns en viktig distinktion Ambjörnsson gjorde mellan de förra nämnda verken och hans eget. Ambjörnssons studie är en *idéhistorisk studie*: ”levnadsideal, eftersträvade beteenden, har för mig varit viktigare att ringa in än verkliga beteenden.”²⁴⁴ Den idéhistoriska aspekten försvinner inte, detta betydde också att de mindre skötsamma på orten inte ges utrymme, det var ”framväxten av en ideal mentalitet” som Ambjörnsson ville undersöka.²⁴⁵

4.6. Norrlands Bildningshistoria

Det kan vara viktigt att förstå att ”folkets idéhistoria” inte är ett enpersonsprojekt, *Den skötsamma arbetaren* skulle ingå i ett forskningsprojekt som utgick från den idéhistoriska institutionen i Umeå med anslag från det Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet.²⁴⁶ Namnet för projektet återges som: Norrlands bildningshistoria: ”Studier av idéspredning, bildningssträvande och föreningsliv i några norrländska samhällen 1830-1940”.²⁴⁷

Ambjörnsson beskrev projektets syfte i inledningen av *Den skötsamme arbetaren* och återknyter till installationsföreläsningen:

Med detta projekt vill vi pröva om det är möjligt att göra idéhistoriska undersökningar av bredare, mer ”folkliga, miljöer än de ganska snäva, bildade, ofta lärda miljöer kring vilka den svenska idéhistoriska forskningen hittills rört sig. Går det att skriva en folkets idéhistoria? Går det att skriva om vardagens idéer?²⁴⁸

I tidskriften *Provins* 2008 blickar Ambjörnsson tillsammans med två andra som deltog, Björn Olsson och Karin Nordberg, tillbaka till detta projekt.²⁴⁹ Det utkommer ett antal verk inom ”Norrlands bildningshistoria” där *Den skötsamme arbetaren* kommer att ingå. Forskningsprojektet cirkulerade, likt det Ambjörnsson arbetade med, kring protokollen, det idéhistoriskt intressanta material från rörelserna, framförallt studiecirkelarna, som finns bevarade i arkiven.²⁵⁰ Roger

---

242 Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren* s. 22

243 Ibid., s. 22

244 Ibid., s. 22

245 Ibid., s. 22

246 Ibid., s. 20

247 Roger Qvarsell, *Kulturmiljö och idéspredning: en studie av idédebatt, bokspridning och sällskapliv i Härnösand kring 1800-talets mitt* (Umeå 1986) s. 3

248 Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren*, s. 20

249 Ronny Ambjörnsson, Karin Nordberg & Björn Olsson, ”Norrlands Bildningshistoria” i *Provins* 1/2008 s. 4

250 Ibid., s. 5

Qvarsells *Kulturmiljö och idéspridning: en studie av idédebatt, bokspridning och sällskapsliv i Härnösand kring 1800-talets mitt* (1986) är ett av de verken som skulle ingå i serien. Det kan vara viktigt att poängtera att denna undersökning huvudsakligen utgår ifrån framväxten av ett kulturliv i Härnösand, inte hos arbetarna, utan genom den begynnande medelklassen; stadens borgerlighet.²⁵¹ Däremot spelade bildning en central roll även i denna miljö under tiden för undersökningen, likt det gjorde för den skötsamme arbetare Ambjörnsson skrev om.²⁵² Dag Nordmarks *Det förenade samtalet, Om norrländsk lokalpress och den borgerliga offentlighetens etablering under 1800-talets första hälft* som ingick i projektet är likt Qvarsells inte en undersökning fokuserad på folket i Ambjörnsson mening. Att Dag Nordmark är en litteraturvetare och inte en idéhistoriker ger också forskningsprojektet en tvärvetenskaplig aspekt.²⁵³ Men i förordet i boken, skrivet av Ambjörnsson, framhävs det att det framförallt handlar om mer vardaglig litteratur och idéer, det är dagstidningarna i Norrland som Nordmark forskar om.²⁵⁴ Det är som sagt också en viktig aspekt av det Ambjörnsson strävade efter även om just folket, som Ambjörnsson definierade det i installationsföreläsningen, inte hamnar i centrum.

Bosse Sundin bidrar också med en studie av en person, Vilhelm Sköld, som var aktiv i nykterhetsrörelsen och den jämtländska folkrörelsen som finns publicerad i boken *Östersunds historia* (1986). Projektet fortlöper under 80- och även in på 90-talet. Björn Olsson och dennes avhandling *Den bildade borgaren: Bildningssträvan och folkbildning i en norrländsk småstad* (1994), är likt titeln antyder också knutet till borgerligheten men likt de andra samtidigt inriktad på bildningsideal. Studien av Olsson förlagd till Umeå syftade på att undersöka folkbildningens framväxt men visade samtidigt på hur föreläsnings- och biblioteksforeningen Minerva i staden blev en första mötesplats för "olika sociala skikt".²⁵⁵ En annan studie av Holmsund gjordes också av Karin Nordberg i *Askungen i Holmsund: sagan om Selma, Gerda o. Lilly, tre kvinnliga politiska profiler* (1990), den tar också tillvara på den folkliga miljön men det handlar framförallt om kvinnornas organisation på orten. Nordbergs studie pekade på att den kvinnliga organiseringen framförallt var informell, och det saknades därför på många sätt de protokoll som som man annars kunde ta fasta på.²⁵⁶ Men vad den också pekar på att skötsamhetsprojektet på orten på många sätt var ett gemensamt projekt, det fanns både en kvinnlig och en manlig aspekt i denna utveckling.²⁵⁷

Vad man kan säga om projektet är att bildning som tema var centralt, även om många av

---

251 Qvarsell, *Kulturmiljö och idéspridning*, s. 17

252 Ibid., s. 149

253 Ibid., s. 8

254 Dag Nordmark, *Det förenade samtalet: Om norrländsk lokalpress och den borgerliga offentlighetens etablering under 1800-talets första hälft* (Stockholm 1989) s. 7

255 Ambjörnsson, Nordberg & Olsson, "Norrlands Bildningshistoria" i *Provins* 1/2008 s. 7

256 Ibid., s. 5

257 Ibid., s. 6

bidragen inte gör det med ett direkt folkligt perspektiv handlar det fortfarande om hur bildningsideal sprids i lokala miljöer. Vid sidan om forskningsprojektet kan man också säga att Ambjörnsson inspirerade en generation idéhistoriker i Umeå. *I framtidens tjänst, ur folkhemmets historia* (1986) är en samling uppsatser om folkhemmet som huvudsakligen var inspirerade av Ambjörnssons forskning.²⁵⁸ Många av de medverkande är också de som var involverade i forskningsprojektet: Björn Olsson, Bosse Sundin och Roger Qvarsell men även andra idéhistoriker som Sverker Sörlin och Gunnar Eriksson medverkade.

5. Diskussion

När Ambjörnsson lägger fram sin tes om att det är möjligt att skriva ett "folkets idéhistoria", görs detta med vetskapen om att det är ett förhållandevis outforskat område för en idéhistoriker, inte minst de svenska. Folket, arbetarna och bönderna, som Ambjörnsson vill lyfta fram i historien var även tänkande och tyckande människor. Men nästan oöverkomliga svårigheter finns. Det är huvudsakligen inte folket som lämnat det material idéhistorikerna oftast vänt sig till. Idéhistorien i Sverige hade vid tidpunkten för Ambjörnssons installationsföreläsning skrivit om de "stora männen", det var i de lärda miljöerna idéer oftast kom till uttryck. De är dessa som lämnar texter efter sig och det är om de lärda miljöerna idéhistorikern främst bedrivit sin forskning. Vägarna leder dit eftersom det var där idéer på det sätt de konsekvent undersökts kom till uttryck. Inte för att detta måste vara fel givetvis, men finns det möjlighet att skriva en annan typ av idéhistoria? Där texten i sig inte behöver ha som syfte att förmedla den typ av idéer som de svenska idéhistorikerna huvudsakligen sysslat med före Ambjörnsson?

I Sverige var det länge vetenskapshistorien som dominerade den svenska idéhistorien, grundaren Johan Nordström satte sin prägel. Men det finns en viktig poäng här, där den svenska unikheten kanske måste pekas ut. Även om idé och lärdom skulle sammanföras i ett ämne, och vetenskapens historia blev ett viktigt ämne, tappade idéhistorian aldrig sin humanistiska bakgrund. Just denna dimension är viktig att tillföra. Den tolkande humanistiska traditionen blir viktig för Ambjörnsson i sammanhanget.

Det är inte en uppgörelse med idéhistoria Ambjörnsson ville bedriva, utan en möjlighet att ge ämnet en ytterligare dimension. "Folkets idéhistoria" är fortfarande svensk idéhistoria, vilket jag tror är en viktig poäng. Man kan ställa det mot utvecklingen som skedde i det allmänna historieämnet, där den nya socialhistorien ville vända upp och ner på den äldre politiskt dominerande historieskrivningen. Den händelsebaserade historien ställdes mot utvecklingens och kvantitetens historia. Vilken var viktigast? Ett större ämne ger utrymme för organiserad

---

²⁵⁸ *I framtidens tjänst, ur folkhemmets idéhistoria* (Stockholm, Gidlund, 1986) s. 7

specialisering och kanske kan dra i fler riktningar med större backning. Det verkar inte riktigt finnas en sådan polemik bakom "folkets idéhistoria". Ser man till forskningsprojektet "Norrlands bildningshistoria" så ville man bedriva en annan typ av idéhistoria, utanför de riktigt akademiskt lärda miljöerna. Men inom projektet är det inte endast folket i sig som ges den största betydelsen, utan kanske framförallt det lokala: Norrland och Västerbotten skulle ges en röst i den svenska idéhistorien. Samtidigt gav forskningsprojektet som sagt Ambjörnsson möjligheten att föra vidare många av de idéer som låg bakom "folkets idéhistoria" till andra idéhistoriker vid institutionen på Umeå universitet.

Det finns ytterligare en dimension av nyskapande här och det handlar framförallt om källmaterialet. Hur når man folket? Det är inte de som i första hand lämnat texter efter sig vilket konstaterats. Hur skriver man då "folkets idéhistoria"? Det första man måste göra är att komma till insikt om att det saknas ett material, "folkets idéhistoria" har egentligen aldrig riktigt nedtecknats på det sätt idéhistoria kunde skrivas om de lärda miljöerna. Hur når man då idéerna? Ambjörnsson pekar på den typ av idéer som delas av breda folklager, i mentaliteter och attityder; de idéer som även kan finnas i lärda miljöer, men aldrig riktigt behöver skrivas ner. De utgörs av de sätt man förstår sin omvärld; det oreflekterade förhållningssättet man har till sin omgivning. Mentaliteter delas av flera, idéer kan vara individuella. En liknande typ av historia har skrivits tidigare, den av den franska Annales-skolan med Le Roy Ladurie i spetsen och Carlo Ginzburg. De rörda sig utanför idéhistorikens huvudsakliga domän men skrev på samma gång en idéhistoria hävdar Ambjörnsson.

Ginzburg är särskilt viktig när han visar på det sätt folket förhåller sig till idéer, genom Menochios sällsamma världsbild framstår en mjölnares förmåga att själv reflektera över de idéer om världen han läste. Idéer är cykliska, de mottas och omformas av folket. Vilken funktion idéer kan ha blir då minst lika viktiga som idéerna själva. Men likt Le Roy Laduries bok om Montaliou framstår ett källkritiskt problem. Det är genom maktens korridorer folket framkommer, genom inkvisitions-protokollen folket ges en röst. Även om inkvisitionsprotokoll är fantastiskt detaljerade källmaterial är det samtidigt i samband med en rättegång folket får komma till tals. Det sker inte på folkets villkor. Men det finns ett exceptionellt källmaterial Ambjörnsson kan vända sig till i detta fall, det material som finns nedskrivet i samband med de svenska folkrörelserna. Folkrörelserna är som sagt folkets rörelse. Därmed löser han det "problem" som går att finna hos Ginzburg och Le Roy Ladurie. Nu får folket en egen röst i Ambjörnssons regi.

Den franska Annales-skolan och den mentalitetshistoria de skrev var det länge tyst om i Sverige. Den "weibullska riktningen" dominerade den allmänna historieskrivningen och var fundamentalt olik. På många sätt fanns det orsaker som gjorde att den typ av historia Annales-skolan bedrev fick vänta med sitt genombrott i Sverige. Man får sätta mentalitetshistoria i relation

även till historieskrivningen utanför idéhistoria i Sverige för att förstå dess utblivande. Men i detta sammanhang träder Ambjörnsson in som en tidig förespråkare. Eftersom när Ambjörnsson skriver om folket måste man relatera det till det som framförallt skrivits om folket i Sverige tidigare. Det är vid tidpunkten för installationsföreläsningen inom den teoritunga kvantitativa socialhistoriken som folket framkommer och när de gör det är det ofta genom kalkyler och i statistik. Ambjörnsson ville någonting annat. Det är framförallt det sätt man började läsa inom folkrörelserna som intresserar Ambjörnsson, där det handlar om en ny typ av läsning: en strävan efter reflektion och diskussion som leder in en ny typ av människa, ett arbetarideal som strävade efter skötsamhet, en kontroll över vardagen, och samtidigt gjorde det på arbetarnas, folkets, villkor.

Den skötsamme arbetaren kommer ut fem år efter installationsföreläsningen och är på många sätt resultatet av det som framkommer i installationsföreläsningen. Det är en gedigen, detaljerad bok över folkrörelsen, främst nykterhetslogen, i Holmsund. Den skildrar på många sätt en "folkets idéhistoria". Man kan se att Ambjörnssons "folkets idéhistoria" också är parallell med forskningen som uppstod om arbetarkultur i Sverige under 1980-talet och det är mot slutet av decenniet man ser resultaten. Ser man till tidigare forskning Ambjörnsson vänder sig till är det framförallt de som tidigare forskat om folkrörelserna, i det forskningsprojekt som utförs av historikerna. Även samhällsvetarna, etnologer, sociologer och pedagoger ges utrymme för att få verktygen att kunna tolka materialet. Även hembygdshistorian blir viktig för Ambjörnsson. Vad som i alla fall är viktigt i detta sammanhang är att de svenska idéhistorikerna uteblir.

Den skötsamme arbetaren är inte ett nedslag i historien, där det skildrar livet i Holmsund som en helhet, en miljö, utan framförallt på det sätt folkrörelserna växer fram, och lite tynar bort, under en längre period. Skötsamhetsidealet kommer fram, vilket är ett folkets ideal, där arbetarna på orten kommer till uttryck, i den noggranna arkivforskning Ambjörnsson genomför. Till detta kunde man även intervjua personer som fortfarande levde och hade varit verksamma på orten. Boken har en personlig karaktär, i arbetarna ser Ambjörnsson mycket av det han kunde finna i sin egen uppväxt i arbetarklassens Göteborg. Kontrollen över tillvaron, vikten av arbete och att ha en riktning i livet finner Ambjörnsson både i sin egen uppväxt och bland de som organiserade sig i folkrörelserna i Holmsund. Det finns alltså en konsekvens av de ideal folkrörelserna föder som ger utlopp långt efter deras betydelse som rörelser.

Skötsamhet var inget nytt fenomen utan premierades av det patriarkalistiska samhälle som förelåg rörelsen, men det viktiga var att den skötsamhet som uppstod i folkrörelserna var på folkets villkor. Ambjörnsson såg en rörelse som drevs från en kontroll över begären, det nykterhetssträvandet gav utlopp för, mot en bildningsiver. En bildningsiver som handlade om att få distans till sin omgivning och en erövring av det offentliga språket. Folkets idéer, mentaliteter och

attityder skiner igenom. Det är idéhistoria. Ambjörnssons skötsamhet är framförallt något som kan liknas vid en idealtyp, den existerar inte som hel tankefigur, inte heller är det viktigt att skötsamheten direkt framkommer i det levda livet. Men denna bildningsiver leder in i en sorts ironi. Folkrörelserna var arbetarnas projekt, bildningen var ursprungligen en gemensam strävan. Samtidigt följer Ambjörnsson utvecklingen i nykterhetslogens studiecirkel in i en senare fas, där organiseringen är formaliserad och ledningen knuten till ett fåtal personer. De medverkande lyckas inte heller mobilisera kommande generationer. Kunskap kan vara en nyckel till frihet, men samtidigt en tröskel för andra som inte besitter denna kunskap. "Folkets idéhistoria" mynnar därmed ut i att de på ett sätt genom bildning fråntas det folkliga, och in i de lärda miljöer Ambjörnsson strävade efter att lämna med sin idéhistoriska forskning. Samtidigt är det en fascinerande inblick, och skötsamhetsidealet vilket Ambjörnsson finner i Holmsund, fick konsekvenser för kommande generationer av svenska arbetare; något som Ambjörnsson själv hämtar inspiration ifrån.

6. Avslutning

Med min uppsats har jag försökt göra en insats i den svenska idéhistoriska historiografin genom en ökad förståelse för Ronny Ambjörnsson och dennes "folkets idéhistoria". Det man kan kalla resultatet av det Ambjörnsson framhöll i sin installationsföreläsning finner man i *Den skötsamme arbetaren* och visar på hur det de breda folklagren i historien kan ges en idéhistorisk dräkt. Det är mentaliteter och attityder, de underliggande idéerna hos människan, vilket inte alltid framträder i källorna, Ambjörnsson sökte efter. En historia om folket som svenska idéhistoriker inte riktigt skrivit tidigare. Ambjörnsson får därmed blicka mot andra discipliner och utländska historiker. Folket, som när de framträtt i historien ofta gjort det som statistik, kan nu ges en röst. De är också tänkande och tyckande människor. Men att skriva "folkets idéhistoria" är svårt, det krävs ett speciellt material. Ser man till de historiker Ambjörnsson vänder sig till, Ginzburg och Le Roy Ladurie exempelvis, har de också skrivit om folket, men det är i inkvisitions-protokollen, genom makten, de framkommer. Ambjörnsson kan däremot peka på ett exceptionellt material, kanske unikt för Sverige, det som uppstår i folkrörelserna. Det handlar inte enbart om att visa på att folket existerat i historien, som passiva mottagare, utan också på det sätt folket i denna mening formar de idéer de kommer i kontakt med. Ett skötsamhetsideal, vardagens detaljer ska kontrolleras men utgörs också av en syn på bildningens stora betydelse. Bildningen är central och är något som arbetarna i Holmsund strävade efter. Ideal som Ambjörnsson ser spåren av i senare generationer av svenska arbetare.

Uppsatsen har varit avgränsad till framförallt Ronny Ambjörnsson och "folkets idéhistoria"

där också forskningsprojektet ”Norrlands bildningshistoria” och *Den skötsamme arbetaren* ingår. Man skulle kunna se Ambjörnsson i en större kontext, diskussioner om Annales-skolan, mentalitet och de breda folklagens kulturhistoria i Sverige om vilket man skulle kunna göra en ytterligare, större, undersökning. Men förhoppningsvis har min uppsats visat på vad Ambjörnssons ”folkets idéhistoria” syftade till och en förståelse för vilken bakgrund Ambjörnssons strävan utvecklades i. Att skriva ”folkets idéhistoria” är som sagt svårt. Det krävs ett speciellt material, vilket Ambjörnsson på många sätt hade tillgång till, ett material som inte endast ger honom en särställning bland svenska idéhistoriker utan också bland de utländska historiker han hämtar inspiration ifrån. Vad Ambjörnsson såg var en lucka, inte enbart bland idéhistorikerna men även inom historiedisiplinen. Det man i alla fall kan säga är att det krävs det tidigare nämnda exceptionella materialet, liksom det Ambjörnsson kunde vända sig till, för att ge en röst åt de breda massorna, de som brukat jorden och slitit i fabrikerna; *folket*

Litteraturförteckning

Ambjörnsson, Ronny, *Den skötsamme arbetaren: idéer och ideal i ett norrländskt sågverksamhälle 1880-1930* (Stockholm, Carlsson, 1988)

Ambjörnsson, Ronny, *Den skötsamme arbetaren: idéer och ideal i ett norrländskt sågverksamhälle 1880-1930*, Fjärde utökade upplagan upplagan (Stockholm, Carlssons, 2017)

Ambjörnsson, Ronny, *Det okända landet: Tre studier om svenska utopister* (Stockholm, Gidlund, 1981)

Ambjörnsson, Ronny, *Ellen Keys kvinnouppfattning till och med 1896* (Göteborg, Institutionen för idé- och lärdomshistoria Göteborgs Universitet, 1974)

Ambjörnsson, Ronny, *Familjeporträtt. essäer om familjen, kvinnan, barnet och kärleken i historien*, (Stockholm, Gidlund, 1978)

Ambjörnsson, Ronny, *Idé och klass texter kring den kommersiella revolutionens England valda och presenterade av Ronny Ambjörnsson* (Stockholm, Pan/Nordsteds, 1972)

Ambjörnsson, Ronny, "Om möjligheten till en folkets idéhistoria", *Idéhistoria i tiden : perspektiv på ämnets identitet under sjuttiofem år*, Andersson, Nils & Björck, Henrik(red.) (Stockholm, Brutus Östlings bokförlag Symposion, 2008) s. 207-216

Ambjörnsson, Ronny, "Om möjligheten till en folkets idéhistoria", *Lychnos: årsbok för idé- och lärdomshistoria 1983*. (Uppsala, Lärdomshistoriska samfundet, 1983) s. 158-164

Ambjörnsson, Ronny, *Tiden - ett äventyr: Om våghalsar, uppror och idéer* (Stockholm, Liber Förlag, 1980)

Ambjörnsson, Ronny, Andersson, Gunnar & Elzinga, Aant, *Forskning och politik i Sverige, Sovjet och USA* (Lund, Berlingska boktryckeriet, 1969)

Ambjörnsson, Ronny & Elzinga, Aant, *Tradition och revolution. Huvuddrag i det europeiska tänkandets historia*, andra upplagan, (Staffanstorps, Cavefors, 1969)

Ambjörnsson, Ronny & Pleijel, Agneta, *Ordning härskar i Berlin* (Stockholm, Bonnier, 1970)

Andersson, Nils & Björck, Henrik (red.) *Idéhistoria i tiden : perspektiv på ämnets identitet under sjuttiofem år* (Stockholm, Brutus Östlings bokförlag Symposion, 2008)

Burke, Peter, *Annales-skolan: en introduktion*, [*The French Historical Revolution; The Annales School 1929-1989*, 1990] (Göteborg, Diados, 1992)

Edgren, Lars "Hantverkarna och arbetarkulturen. En aspekt av klassformering" i *Scandia*, 2/1990, <https://journals.lub.lu.se/scandia/article/view/1003> (2019-01-11)

Eriksson, Gunnar, "Den nordströmska skolan", *Lychnos: årsbok för idé- och lärdomshistoria 1983*. (Uppsala, Lärdomshistoriska samfundet, 1983) s. 150-157

Frängsmyr, Tore, ”Johan Nordström och lärdomshistoriens etablering i Sverige”, *Lychnos: årsbok för idé- och lärdomshistoria 1983* (Uppsala, Lärdomshistoriska samfundet, 1983) s. 131-148

Ginzburg, Carlo *Osten och maskarna [Il formaggio e i vermi, 1976]*(Stockholm, Ordfronts Förlag, 1983)

I framtidens tjänst, ur folkhemmets idéhistoria (Stockholm, Gidlund, 1986)

Jordheim, Helge, *Läsningens vetenskap. Utkast till en ny filologi [Lesningens vetenskap. Utkast till en ny filologi, 2001]* (Gråbo, Anthropos, 2003)

Le Roy Ladurie, Emmanuel, *Montaillou: En fransk by 1294-1324 [Montaillou, village occitan de 1294 à 1324, 1975]*(Stockholm, Atlantis, 1980)

Löfgren, Orvar & Frykman, Jonas *Den kultiverade människan*, (Lund, Liber Läromedel, 1979)

Nilsson, Ingemar ”Idé- och lärdomshistoria i Sverige och dess doktorsavhandlingar” i *Lychnos: årsbok för idé- och lärdomshistoria 2014*,
https://lychnosblog.files.wordpress.com/2016/09/ingemar-nilsson_-ide3a9-och-lc3a4rdomshistoria-i-sverige.pdf (2019-01-11)

Nordin, Svante *Varför idéhistoria?: en ämnesintroduktion för nya studenter* (Lund, Studentlitteratur, 2011)

Nordmark, Dag, *Det förenande samtalet: Om norrländsk lokalpress och den borgerliga offentlighetens etablering under 1800-talets första hälft*, (Stockholm, Carlssons Bokförlag, 1989)

Nyzell, Stefan, ”Arbetarkultur i brytningstid. Reflektioner kring kulturhistorien, den nya kulturhistorien och historien bortom den nya kulturhistorien i den svenska arbetarhistoriska forskningen” i *Scandia* 1/2007, <https://journals.lub.lu.se/scandia/article/view/1733/1373> (2019-01-11)

Odén, Birgitta & Torstendahl, Rolf, ”Den Weibullska riktningen”, *Historieskrivningen i Sverige*, Gunnar Artéus & Klas Åmark(red.), (Lund 2012) s. 107-135

Thompson, E.P., *The Making of the English Working Class* (London, Victor Gollancz LTD, 1963)

Torstendahl, Rolf, *Den historiografiska revolutionen 1960-1990* (Lund, Studentlitteratur, 2017)

Qvarsell, Roger *Kulturmiljö och idéspredning: en studie av idédebatt, bokspridning och sällskapsliv i Härnösand kring 1800-talets mitt* (Umeå, Institutionen för idéhistoria Umeå Universitet, 1986)

Åmark, Klas, ”Teoriernas intåg i svensk historieforskning”, *Historieskrivningen i Sverige*, Gunnar Artéus & Klas Åmark(red.), (Lund 2012) s. 135-171

Tidsskrifter

”Meddelanden: Arkivet för folkets historia”, Nr. 1/1973 (Stockholm)

”Meddelanden: Arkivet för folkets historia”, Nr. 1/1974 (Stockholm)

”Provins: Norrländsk litterär tidskrift”, Nr. 1/2008 (Umeå)